Elementary Education Online, 13(3), 954-979, 2014.
İlköğretim Online, 13(3), 954-979, 2014. [Online]: http://ilkogretim-online.org.tr

Evaluation of 8th Grade "Citizenship and Democracy Education" Curriculum*

Çetin TORAMAN** F. Dilek GÖZÜTOK***

ABSTRACT: Educating individuals respectful to human rights, citizens and sensitive to social problems makes the education of human rights, democracy and citizenship necessary. In this research, evaluating the 8th grade citizenship and democracy education curriculum (2010) is aimed. The research is based on a survey model. The data have been obtained from three public schools and one private school. 102 students in the 8th grade and 101 students in the 7th grade participated in the study in the 2011–2012 academic year. Interviews were conducted with 4 teachers working in these schools and 14 students in the 8th grade. According to the findings of the study, it has been found out that the average point scores gained from the achievement test are very close to each other in the 7th and 8th grades. When the 7th and 8th grade point scores are compared, the results are for the good of in 8th grades in two public schools and in one of them for the good of 7th grades. On the other hand, there were no differences between the 7th and 8th grades in the private school. According to the analysis of the interviews, students have reported on the problems about performance in the courses, courses' relation with real-life and exams' not measuring the knowledge and skills. Teachers have reported on the problems about the length, activities' serving for the aims and curriculum's guidance to the teachers in terms of measurement and evaluation. It is understood from the examinations and assessments of the experts that the curriculum may be sufficient on the condition that its mistakes and insufficiencies are corrected and if it guides its practitioners throughout the process of implementation.
KEY WORDS: Citizenship and Democracy Education, Program Evaluation

SUMMARY

Purpose and significance: Societies give a huge responsibility to education to raise the standards of life, take more advantage of the human rights, benefit from the opportunities brought by democracy, adopt and enrich the values of democracy, proceed in technology and develop many areas no matter what their levels of development are. Educating individuals respectful to humans rights, citizens and sensitive to social problems makes the education of human rights, democracy and citizenship necessary. In accordance with the goals and principles in National Education Fundamental Law, 8th grade Citizenship and Democracy Education Syllabus was put into practice on September 14th, 2010 by the Board of Education's decision numbered as 126 by Ministry of National Education. The aim of the syllabus is to educate citizens respectful to human rights, other citizens and sensitive to social problems as a part of international agreements. In this research, evaluating the 8th grade citizenship and democracy education curriculum (2010) is aimed.

Method: The research is based on a survey model. The data have been gathered from three public schools and one private school. 102 students in the 8th grade and 101 students in the 7th grade participated in the study in the 2011–2012 academic year. Interviews were conducted with 4 teachers working in these schools and 14 students in the 8th grade.

Results: According to the results of the study, it is found out that the average point scores gained from the achievement test are very close to each other in the 7th and 8th grades. When the 7th and 8th grade point scores are compared, the results are for the good of 8th grades in two public schools and in one of them for the good of 7th grades. On the other hand, there were no differences between the 7th and 8th grades in the private school. The 8th grade students whose schools aren't in the center of Ankara and who are in the less socio–economic areas compared to the others had scored higher than those in the public and private schools in the center. According to the findings gained from the interviews, students took the 8th grade Citizenship and Democracy Education course as a necessary course but they have reported problems about performing in the courses, courses' relation with real-life and exams' not measuring the knowledge and skills. Teachers think that the learning outcomes in the curriculum are suitable but they have reported problems about the length, activities' serving for the aims and curriculum's guidance to the teachers in terms of measurement and evaluation. Although there are deficiencies about values, skills, how to teach skills, expressions of learning outcomes, mistakes about teaching methods and techniques, insufficient explanations about measurement and evaluation and few examples in the 8th grade citizenship and democracy education syllabus, there are also many competencies. It is understood from the examinations and assessments of the experts that the curriculum may be sufficient on the condition that its mistakes and insufficiencies are corrected and if it guides the practitioners throughout the process of implementation.

*This article "The Evaluation 8th Grade Citizenship and Democracy Education Curriculum" is composed in 2012 at Ankara University, Institute of Educational Science, and Curriculum Studies Department by Çetin Toraman with Prof. Dr. F. Dilek Gözütok (the thesis advisor).

**Çetin TORAMAN, Teacher, Ministry of National Education, toraman1977@yahoo.com
***Prof. Dr. F. Dilek GÖZÜTOK, Ankara University (Thesis Advisor), dgozutok@hotmail.com

İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın (2010) Değerlendirilmesi*

Çetin TORAMAN** F. Dilek GÖZÜTOK***

Öz: İnsan haklarına ve yurttaşlara saygılı, toplumsal sorunlara karşı duyarlılığı olan kişiler yetiştirmek, insan hakları, demokrasi ve yurttaşlık eğitimini gerekli kılmaktadır.Eğitim programlarından beklenen yararı sağlamak ve programları geliştirmek için her eğitim programının değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmada, "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın (2010) (İVDEP)" değerlendirilmesi amaçlanmıştır.Araştırma tarama modeli esas alınarak hazırlanmıştır. Veriler, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı üç resmi ve bir özel ilköğretim okulunun 8. sınıfında 2011–2012 öğretim yılında öğrenim görmüş 102 öğrenci ile 7. sınıfta öğrenim görmüş 101 öğrenciden elde edilmiştir. Görüşmeler ise bu okullarda görev yapan 4 öğretmen ve 8. sınıfta öğrenim görmüş 14 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.Araştırmasonucunda, 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin başarı testinden elde ettiği puan ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu belirlenmiştir. 7. ve 8. sınıflar arasında yapılan karşılaştırmada resmi okulların ikisinde 8. sınıflar lehine, birinde 7. sınıflar lehine sonuç elde edilirken, özel okulda 7. ve 8. sınıflar arasında farklılık bulunamamıştır.Görüşmelerden elde edilen bulgularda öğrenciler, dersin işlenişi, yaşamla ilişkilendirmesi ve derste uygulanan sınavların bilgi ve beceriyi ölçmemesi yönünde sorunlar bildirmişlerdir. Öğretmenler, etkinliklerin amaca hizmet etmesi, programın ölçme ve değerlendirmede kendilerine rehberlik etmesi konularında sorunlar belirlemişlerdir. Uzmanların inceleme ve değerlendirmelerinden programın uygulayıcılara gerekli rehberliği etmesi,İVDEP'nin, eksiklik ve hatalarının giderilmesi durumunda yeterli olabileceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi, Program Değerlendirme

GİRİŞ

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, yaşam standartlarını arttırmak, demokrasinin getirdiği olanaklardan ve insan haklarından daha fazla yararlanmak, demokrasinin değerlerini benimsemek ve yüceltmek, teknolojide ilerlemek ve buna benzer birçok alanda gelişmek için toplumlar eğitime ve eğitim kurumlarına büyük bir görev yüklemektedirler.Demokrasi ile yönetilen toplumlarda, vatandaşların demokrasiyi, insan hak ve özgürlüklerini benimsemesi ve bunları yaşam biçimi haline getirmesi ve sorumluluklarını yerine getirmesi için eğitilmesi gerekir. Bu nedenle, devletler vatandaşlarına, vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi verir.

Karaman–Kepenekçi (2008, 30–31) "bir kişiyi bir devlete bağlayan uyrukluk (tabiiyet) bağına 'vatandaşlık', bir ülkeye uyrukluk bağıyla bağlı olan kişiye de 'vatandaş' denildiğini, anayasal ülkelerde, o ülkede yaşayanların devlet tarafından tanınan haklardan yararlanabilmeleri için o ülkeye vatandaşlık bağıyla bağlı olmaları gerektiğini" belirtmiştir. Crick (2007, 243) "vatandaşın, bir devletin yönetimi altında yaşayan, yasalarla hem hakları hem de görevleri olan birey olduğunu" belirtmiştir.

Vatandaşlar birer insan olarak bazı haklara sahiptir. İnsanlığın belli bir gelişme çağında, kuramsal olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal haklar listesine ya da insanın salt insan olması nedeniyle doğuştan sahip olması gereken, onun kişiliği ile değerlerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan üstün, evrensel ilke ve kurallar bütününe "insan hakları" denilmektedir. İnsan hakları, insan onurunu güvenceye alan haklardır (Karaman–Kepenekçi, 2008, 45; Yeşil, 2002, 25). Bireylerin sahip olduğu her hak, beraberinde bazı görev ve sorumluluklar getirmektedir. Bu haklar, sorumluluklarla anlam bulmakta ve varlığını devam ettirebilmektedir (Yeşil, 2002, 27).

Uluslararası anlaşmalara imza atan devletler, vatandaşlarına insan haklarını tanıtmak ve insan haklarına saygıyı öğretmekle yükümlüdürler. Herkesin insan haklarına dayalı bir eğitim almadan, hak ve özgürlüklerini yaşaması, bu hak ve özgürlüklerin sahiplerine de saygılı ve hoşgörülü olması beklenemez (Tanırlı, 2007). Bu nedenle bireylerin insan hakları konusunda eğitilmesi gereklidir.

Karaman–Kepenekçi (2008, 226) insan hakları ve vatandaşlık eğitimini şöyle tanımlamıştır: "İnsan hakları ve vatandaşlık eğitimi genel anlamda düşünüldüğünde herkeste; örgün eğitim

*Bu makale, Çetin Toraman tarafından 2012 yılında Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. F. Dilek Gözütok danışmanlığında hazırlanmış "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın (2010) Değerlendirilmesi" isimli tezden hazırlanmıştır.

**Çetin TORAMAN,Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, toraman1977@yahoo.com

***Prof. Dr. F. Dilek GÖZÜTOK,Ankara Üniversitesi (Tez Danışmanı), dgozutok@hotmail.com

kapsamında düşünüldüğünde ise tüm öğrencilerde, bir "insan ve vatandaş" olarak kişilerin sahip oldukları hakları bilme, kullanma, koruma ve geliştirme bilinci ile aynı haklara başkalarının da sahip olduğu gerçeğinden hareketle, diğer kişilerin haklarına saygı duyma sorumluluğunu geliştirmek amacıyla verilen eğitimdir."

Demokrasi, sözcük anlamıyla (demos, halk ve kratos, iktidar, erk, güç) halk iktidarı, yönetimi anlamına gelmektedir. İktidarın (gücün) halkta bulunduğu ve bu iktidarın halk tarafından doğrudan ya da özgür bir seçim sistemi içinde seçilmiş temsilcileri aracılığıyla kullanıldığı halk tarafından yönetimdir. Abraham Lincoln'ın ifadesiyle, demokrasi "halkın, halk tarafından halk için yönetimidir" (Karaman–Kepenekçi, 2008, 51; Gözütok, 2007, 329; Collins ve O'Brien, 2003, 100; Karakütük, 2001, 2). En saf ve belki de en yaygın anlamı çoğunluk tarafından yönetimdir (Collins ve O'Brien, 2003, 100). Avrupa Komisyonuna göre demokrasi, toleranslı olmak, farklılıklara saygı göstermek ve eşitsizliklerin karşısında durabilmek şeklinde tanımlanmaktadır (Naval, Print ve Veldhuis, 2002, 111).

Avrupa Konseyi Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Bildirgesi'nde (COE, 2011, 7), "demokratik yurttaşlık eğitimi"; "*Demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün yaygınlaştırılması ve korunması amacıyla; öğrencileri bilgi, beceri ve anlayışla donatmak, tavır ve davranışlarını geliştirmek suretiyle, onları toplumda demokratik haklarını ve sorumluluklarını kullanıp savunacak şekilde yetkinleştirmeyi, öğrencilerin çeşitliliğe değer vermelerini ve demokratik yaşamda aktif bir rol oynamalarını sağlamayı amaçlayan, eğitim, öğretim, farkındalık arttırıcı girişimler, bilgiler, uygulamalar ve faaliyetler olarak*" tanımlanmıştır.

İnsan haklarına, yurttaşlara saygılı ve toplumsal sorunlara karşı duyarlılığı olan kişiler yetiştirmek, insan hakları, demokrasi ve yurttaşlık eğitimini gerekli kılmaktadır. Gülmez (2001, 63) yönetim biçimi olarak demokrasiyi benimsemiş ülkelerde "devlet, saygı göstermekle ve herkesin yararlanmasını sağlamakla yükümlü olduğu insan haklarını ve temel özgürlükleri yurttaşlarına tanıtmak ve öğretmekle, bunun gerektirdiği önlemleri almakla yükümlüdür" demiştir. Gözütok (2004, 210) insanların, "insan haklarını bilme hakkı"na sahip olduğunu belirtmiştir. Bu hak ancak demokrasi eğitimi sayesinde teslim edilebilir.

Demokrasi, demokrasiyi yerleştirecek, koruyacak ve güçlendirerek yaşatacak yurttaşların varlığı oranında güvencededir. Demokrasiye sahip çıkacak insanlardan oluşmayan toplumlarda demokrasi yaşayamaz ve kolaylıkla otokrasiye dönüşebilir. Her yönetim biçimi kendisini yaşatacak bireyler yetiştirmeyi hedefler. Demokrasi ile yönetilen toplumların da demokrasi eğitimi yoluyla demokrasiyi yaşatacak insanlar yetiştirmesi gerekmektedir (Gözütok, 2007, 337).

Demokrasi eğitimi, "öğretim basamaklarında, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde, eğitsel etkinliklerde öğrencinin birey olarak değerine ve bütünlüğüne, birlikte çalışmaya, karşılıklı saygıya, kişiliğe değer ve önem veren eğitim" (Oğuzkan, 1981: 46) olarak tanımlanmaktadır. Demokrasi eğitimi, bireylerin demokratik davranışları yaşayarak öğrenmelerini içeren bir süreçtir (Lister, 1982). Demokrasiyi öğrenmek kadar, vatandaş olmayı, haklarımızı ve sorumluluklarımızı da bilmemiz gereklidir. Devletin yurttaşlarına sorumlulukları olduğu kadar, yurttaşların da devlete karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bilinci oluşturmada yurttaşlık eğitiminin katkısı büyüktür.

Will Kymlicka'nın (1999) da vurguladığı gibi "vatandaşlık eğitimi sadece kurumlar ve politik hayatın temel gerçekliklerinin öğrenilmesi değildir; aynı zamanda demokrasiye derinlemesine bağlılığı ve demokrasinin getirdiği değerlerin edinimini de içerir" (akt.: Mclaughlin, 2000, 549). Vatandaşlık eğitimi, vatandaşların hakları ve sorumluluklarının farkında olmaları ve etkin vatandaş olmanın önemini anlamalarını sağlamak amacıyla sunulan bir eğitimdir (Collins ve O'Brien, 2003, 56).

Demokrasiye sahip çıkan, vatandaşlarının haklarını bilmesini isteyen, insan haklarına saygılı olan tüm ülkeler demokrasi, vatandaşlık ve insan haklar eğitimini önemsemekte ve eğitim programlarında yer vermektedir. Bazı ülkeler bu eğitimi bağımsız bir ders olarak eğitim programı haline getirirken, bazı ülkelerde de programlar arası geçişler (cross–curriculum) ya da ara disiplin gibi uygulamalarla yer bulmaktadır. Türkiye'de de Cumhuriyet'in ilanından günümüze eğitim sistemimizde demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi yer almıştır.

Türk Eğitim Sisteminde, Cumhuriyet ile birlikte eğitim programlarında Yurttaşlık Bilgisi, Yurt Bilgisi, Vatandaşlık Bilgisi, İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi gibi değişik adlarla önceleri 4. ve 5. sınıflarda, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkmasıyla 7. ve 8. sınıflarda yer alan dersler yardımıyla demokratikleşme sürecinin kuramsal boyutu verilmeye çalışılmıştır (Gözütok, 2007, 339). 14 Temmuz 2005 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın (TTKB) 192 sayılı kararı ile kabul edilen "İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi"nde, 04 Eylül 2001 tarih ve TTKB 339 sayılı kararı ile

kabul edilen aynı adlı çizelgede yer alan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi tamamen kaldırılmıştır.

2004 yılında ilköğretim programları 1–5. sınıflardan başlayarak yenilenmiştir. Yenilenen ilköğretim programlarında vatandaşlık eğitimi bir ders olarak değil "ara disiplin" olarak öğretme öğrenme sürecinde yer almıştır (ERG, 2005). 1–5. sınıflarda uygulamaya konan ara disiplin uygulaması 2005–2006 öğretim yılında 1–5. sınıflarda, 2006–2007 öğretim yılında 6. sınıflarda, 2007–2008 öğretim yılında 7. sınıflarda, 2008–2009 öğretim yılında ise 8. sınıflarda aşamalı olarak uygulamaya geçirilmiştir. İnsan hakları ve vatandaşlık alanına yönelik ara disiplin kazanımlarının aşamalı olarak ilköğretimin tüm sınıflarında uygulanmasıyla birlikte ayrı bir ders olarak okutulan "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" dersi tamamen kaldırılmıştır.

Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan amaç ve ilkeler doğrultusunda, uluslararası sözleşmeler gereği insan haklarına, yurttaşlara saygılı ve toplumsal sorunlara karşı duyarlı vatandaşlar yetiştirmek amacıyla MEB tarafından "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı" 14 Eylül 2010 tarihinde TTKB 126 sayılı kararı ile yeniden kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. "İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi" gereği ilgili programın, haftada bir ders saat olmak üzere 2010–2011 öğretim yılında sekizinci sınıfta seçmeli, 2011–2012 öğretim yılından başlayarak da aynı sınıfta zorunlu ders olarak okutulması karara bağlanmıştır. Seçmeli ders olarak okutulduğu yıl alınan dönütler sonucunda, TTKB tarafından 03 Ağustos 2011 tarihinde 105 sayılı kararla program üzerinde yapılan değişiklikler kabul edilmiş ve program son halini almıştır (MEB–TTKB, 2011).

Program geliştirme zaman, emek, uzmanlık, ekip çalışması ve maliyet gerektiren bir çabadır. Program geliştirme çalışmalarının önemli boyutlarından biri de program değerlendirmedir. Program değerlendirme, uygulanmakta olan programların eksikliklerinin belirlenmesi yoluyla program geliştirme sürecine hizmet etmektedir. Diğer yandan program değerlendirme, programın hazırlanması sırasında verdiği dönütler ile sürece katkıda bulunur. Geliştirilmiş programların etkililiğinin değerlendirilmesi ise diğer önemli bir boyuttur. Çünkü program geliştirme sürecindeki emek ve maliyetin boşa gitmemesi etkililik bakımından önemlidir. Ayrıca Avrupa Konseyi Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Bildirgesi'nin "Politikalar Bölümü–Değerlendirme Kıstasları" başlığında öğretim programlarının değerlendirilmesine dikkat çekilmiştir. Metinde, üye ülkelerin demokratik yurttaşlık ve insan hakları öğretim programlarının etkililiğinin değerlendirilmesi amacıyla kıstaslar oluşturmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca öğrenci gruplarının bu konudaki geri bildirimlerinin bu tür değerlendirmelerin ayrılmaz bir parçasını oluşturması gerektiği vurgulanmıştır (COE, 2011, 11).

Bu araştırmada, uygulamaya yeni konulan ve henüz etkililiği üzerine araştırma yapılmamış olan "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı"nın değerlendirilmesi araştırma konusu edinilmiştir. Araştırmanın programın etkililiği, kazanımların amaca hizmet etme düzeyi bakımından dönüt sağlayacağı, bu dönütler ile Millî Eğitim Bakanlığı'nda (MEB) programın geliştirilme sürecine ve bulguları ile alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Açıklanan gerekçeler doğrultusunda bu araştırmada, 2011–2012 öğretim yılında ilköğretim sekizinci sınıflarda zorunlu ders haline gelen İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın etkililiği değerlendirmek istenmiştir.

Amaç

Bu araştırmada, "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı"nın (2010) (İVDEP) değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca hizmet etmek üzere aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı" uygulanan öğrencilerde, programın kazanımlarının gerçekleşme düzeyi nedir?
2. 7. sınıfı tamamlayan öğrenciler ile "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı" uygulanan öğrencilerde, programın kazanımlarının gerçekleşmesi yönünden anlamlı fark var mıdır?
3. Farklı okullarda öğrenim görmüş ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinde "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı"nın kazanımlarının gerçekleşmesi yönünden anlamlı farklılık var mıdır?

4. “İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı” uygulanan öğrencilerin derse ve etkinliklere ilişkin görüşleri nelerdir?
5. “İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı”nı okutan sosyal bilgiler öğretmenlerinin programa ilişkin görüşleri nelerdir?
6. İnsan hakları, vatandaşlık eğitimi ve demokrasi eğitimi ile program geliştirme alanında uzman kişilerin "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı"na ilişkin değerlendirmeleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın (İVDEP) değerlendirilmesi için tarama modeli esas alınarak hazırlanmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2013).

İVDEP’nin değerlendirmesi için iki ayrı değerlendirme modeli bir arada kullanılmıştır. Bunlar:

1. Girdilerin ve çıktıların ölçülmesi (Gözütok, 2001, 188; Turgut, 1983, 222),
2. Scriven'in amaçtan bağımsız değerlendirme (Gözütok, 2001) modelidir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın bir yüksek lisans tez çalışması olması, zaman sınırının bulunması, ekonomiklik gibi nedenlerden dolayı evren belirlenip, bu evrenden bir örneklem alma yöntemi benimsenmemiştir. Bunun yerine ulaşılması, veri toplanması kolay olan okullardan oluşan bir çalışma grubu ile araştırma yürütülmüştür. Bu durum araştırma bulgularının genellenebilirliği konusunda bir sınırlılık oluşturmaktadır.

Araştırma grubunu, Ankara ilinde bulunan 1 özel, 3 resmi ilköğretim okulunun 7 ve 8. sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Araştırma grubunda yer alan MEB resmi okulları seçilirken, kolay ulaşılabilir olması, merkezi ve çevre okullar olması, orta sosyo–ekonomik ve alt sosyo–ekonomik düzeyde yer alan bölgelerde olması gibi özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Özel ilköğretim okulu seçilirken kolay ulaşılabilir olması, üst sosyo–ekonomik düzeyde yer alan bölgede olması gibi özellikler göz önünde bulundurulmuştur.

Öğrenci görüşlerinin belirlenmesi için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formları, araştırma grubuna dâhil edilen okullarda görüşme imkânı bulunan 14 öğrenciye uygulanmıştır. Bu 14 öğrenci görüşme için gönüllü olan öğrencilerden belirlenmiştir. Öğretmen görüşlerinin belirlenmesi için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formları, araştırma grubuna dâhil edilen okullarda görüşme imkânı bulunan 4 öğretmene uygulanmıştır.

İVDEP'ye ilişkin uzman değerlendirmelerinin alınabilmesi için kullanılan form üç uzmana verilmiştir. Bu uzmanlar hem program geliştirme alanında doktora düzeyinde öğrenim gören hem de yüksek lisans çalışmalarında vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda çalışma yürütmüş uzmanlardır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada “İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi” kazanımlarını ölçen başarı testi, öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşlerini belirlemek amacıyla kullanılan görüşme formları ile alanda uzman kişilerin programa ilişkin değerlendirmelerini almak amacıyla geliştirilmiş uzman değerlendirme formu kullanılmıştır.

İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Başarı Testi (VDEBT)

Araştırmada, İVDEP’nin değerlendirilmesi amacıyla programda yer alan kazanımları ölçen ölçme aracına ihtiyaç duyulmuştur. Alanyazın incelendiğinde bu programın kazanımlarının öğrencilerde gerçekleşme düzeyini belirlemeye yönelik olarak hazırlanmış geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı bulunamamıştır. Bu nedenle söz konusu başarı testi araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

VDEBT’nin geliştirilmesi program kazanımlarının incelenmesiyle başlamıştır. Programın kazanımları öğrenme alanları (bilişsel, duyuşsal, psikomotor) ve bu alanlarda kazanımın gerçekleşmesi planlanan düzeye (bilgi, kavrama, uygulama, analiz vb.) göre analiz edilmiştir. Bu analiz bir belirtke tablosunda iki boyutlu olarak (bilişsel ve duyuşsal alana göre) özetlenmiştir. Söz konusu programın

kazanımlarının ağırlıklı olarak duyuşsal alanda olduğu belirlenmiştir. Ek olarak duyuşsal alan kazanımlarının, duyuşsal alanda üst düzeye (değer verme, örgütleme, kişilik haline getirme gibi) çıkmayı hedefleyen kazanımlar olduğu belirlenmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda uygun soru formatı olarak açık uçlu sorular ve puanlama yöntemi olarak da dereceli puanlama anahtarı (rubric) seçilmiştir. Kazanımların öğrencilerin değerler sistemine katılıp katılmadığı, üst düzey duyuşsal kazanımlara dönüşüp dönüşmediğinin belirlenmesi için en uygun yöntem öğrencileri yaşamında karşılaştığı olaylar karşısında gözlemlemek, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı kazanımlarına uygun davranıp davranmadığını belirlemektir. Bu gerçek göz önünde bulundurularak VDEBT'de öğrencilere yaşamlarında karşılaşabilecekleri olaylar, metinler aracılığıyla durum olarak verilmiştir. Özetlenecek olursa VDEBT, programın kazanımlarının incelendiği belirtke tablosu doğrultusunda, öğrencilerin yaşamlarında karşılaşabilecekleri durumları anlatan metinler ve bu metinlerle ilgili açık uçlu sorular biçiminde yapılandırılmıştır.

Kazanımlar, örnek etkinlikler ve belirtke tablosu doğrultusunda yapılan inceleme sonucu İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Programı'nın (İVDEP) 4 temasında yer alan 32 kazanımı ölçen 8 okuma metni ve 36 açık uçlu soru hazırlanmıştır. Bu 36 açık uçlu sorunun dışında her okuma metninin sonunda, okunan metnin anlaşılıp anlaşılmadığıyla ilgili açık uçlu bir soru daha sorulmuştur. Ancak bu sorunun kazanımlarla ilgilisi yoktur. Bu soru, metnin anlaşılıp anlaşılmadığını belirlemeye dönüktür. Örnek okuma parçası, açık uçlu soruları ve puanlama anahtarı Ek 1 ve Ek 2'de verilmiştir.

VDEBT'nin geçerliliğine ilişkin kanıt sağlamak için üç uzmandan, uzman görüşü alınmıştır. Uzmanlardan alınan görüşler doğrultusunda ölçme aracında gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca deneme uygulamasında sorulara verilen cevaplar doğrultusunda da gerekli düzeltmeler yapılmıştır. VDEBT'nin güvenirliğine ilişkin kanıt sağlamak için ön deneme uygulamasında maddelere verilen cevaplar doğrultusunda Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplanan güvenirlik katsayısı .90 bulunmuştur. Puanlama güvenirliğini sağlamak için hem ön deneme uygulamasında hem de çalışma grubundaki uygulamada ölçekler dersi okutan üç farklı öğretmene puanlatılmıştır.

VDEBT'de öğrencilere olabildiğince az okuma yükü getirmek amacıyla okuma metinlerinin çok sayıda kazanımı karşılayabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar öğrencilerin okuma yükü arttırılmamaya çalışılsa da İVDEP'nin bir yıla ait tüm kazanımları bir testte ölçülmeye çalışıldığı için testin son halinde, sekiz okuma metni yer almıştır. Sekiz okuma metni ve metinlere ait açık uçlu sorular sorulmuş olması öğrenciler için okuma ve yazma yükü getirmektedir. Ön deneme uygulamalarında ölçeğin en az iki/üç oturumda ve iki/üç ders saatinde uygulanabildiği görülmüştür. Öğrencilerin yanıtlamaya dönük motivasyonlarının uygulama sırasında düşebildiği görülmüştür. Motivasyonun düşürülmemesi için ölçeğin birkaç oturumda uygulanması uygun olacaktır. Okuma metinleri temalara göre ayrılmaktadır. İVDEP'de kazanımlar dört tema altında toplanmaktadır. Bu nedenle, uygulanabilme olanağı bulunduğu takdirde okuma metinlerinin her temanın bitiminde, parça parça uygulanması uygundur.

Görüşme Formları

Öğretmenlerin programa ilişkin ve öğrencilerin etkinlikler ile derse ilişkin görüşlerinin belirlenmesi için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen formların geçerliği ve güvenirliğini sağlamak için uzman görüşüne başvurulmuştur. Görüşme formlarında yer alan sorular Ek 3'te verilmiştir.

Uzman Değerlendirme Formu

Araştırmanın amaçları içinde hem vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi eğitimi hem de program geliştirme alanında uzman kişilerin programa ilişkin değerlendirmelerinin belirlenmesi yer almaktadır. Uzmanların değerlendirmeleri, amaçtan bağımsız değerlendirme modeline uygun olarak, masa başı/yansıtıcı (reflective) biçiminde gerçekleşmiştir. Uzmanların programa ilişkin analizlerini ve değerlendirmelerini daha sistematik yapabilmeleri için belli ölçütlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ölçütler, bir program değerlendirme çalışması için Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Programları Bölümü'nde bir grup öğretim elemanı tarafından oluşturulan ölçüt listesinden alınmıştır. Bu yolla uzman değerlendirme formu ortaya çıkmıştır. Alan uzmanlarının değerlendirmelerini belirlemek amacıyla kullanılan uzman değerlendirme formu Ek 4'te verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, VDEBT ile çalışma grubunda yer alan öğrencilerden toplanan veriler IBM SPSS 21'e (Statistical Packages for the Social Sciences–Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paket Programı) aktarılmıştır. Araştırma soruları gereği "Betimsel İstatistiklerin belirlenmesi ve İlişkisiz Örneklemler İçin t–test ile ANOVA" uygulanması gerekmektedir. T–testi ve ANOVA "parametrik" analiz yöntemlerindendir. Toplanan veriler üzerinden yapılan normallik testi sonucunda normal dağılım varsayımı karşılanamadığı için bu testlerin "nonparametrik" karşılıkları olan Mann Whitney U Test ile Kruskal Wallis Test uygulanmıştır. Uygulanan testlerle ilgili ayrıntılı bilgi araştırmanın bulgularkısmında detaylı olarak açıklanmıştır.

Araştırmanın nitel boyutunu oluşturan yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi sonuçları frekanslarına göre tablolarda özetlenmiştir. Üç uzmanın İVDEP'ye ilişkin incelemeleri amaçtan bağımsız değerlendirme modeli gereği programı değerlendirmek amacıyla araştırmaya dâhil edilmiştir. Uzmanların incelemeleri, araştırmacı tarafından analiz edilmiş ve özetlenmiştir.

BULGULAR

Programın Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyi

Araştırmanın birinci alt sorusu "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı uygulanan öğrencilerde, programın kazanımlarının gerçekleşme düzeyi nedir?" sorusudur. Bu alt soru doğrultusunda toplanan verilerin analizinde betimsel istatistikler kullanılmıştır.

Tablo 1.*VDEBT'ye Ait Betimsel İstatistikler*

		Sınıflar		
		7. Sınıf	8. Sınıf	7 ve 8. Sınıflar
Betimsel İstatistikler	N	101	102	203
	Ortalama ($\overline{X}$)	39,05	39,37	39,21
	Ortalamanın Standart Hatası	1,08	1,36	0,87
	Standart Sapma (S)	10,86	13,75	12,37
	Çarpıklık	-0,37	-0,21	-0,25
	Basıklık	-0,40	-0,70	-0,50
	Minimum Puan	13	7	7
	Maksimum Puan	65	68	68

VDEBT puan ortalaması başarı hakkında bilgi sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır. VDEBT'de 8 okuma metni ve bu metinlere ait 44 soru bulunmaktadır. Her okuma metninde ilk soru metnin anlaşılıp anlaşılmadığına ilişkindir. Bu nedenle ilk sorular puanlanmamaktadır. Testin 36 sorusu puanlanmaktadır. Testten alınabilecek en yüksek puan 72'dir. Buna göre;

- 7. sınıf, henüz dersi almamış öğrencilerin testten aldığı ortalama puan 39,05 (% 54,2 başarı düzeyi)'dir. 7. sınıf öğrencilerinin VDEBT'de ortalamanın biraz üzerinde başarılı olduğu, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımlarında henüz bu dersi almadan orta düzeyde başarılı olduğu belirlenmiştir.
- 8. sınıf, dersi almış öğrencilerin testten aldığı ortalama puan 39,37 (% 54,7 başarı düzeyi)'dir. 8. sınıfta dersi almış öğrencilerin de VDEBT'de ortalamanın biraz üzerinde başarılı olduğu, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımlarında orta düzeyde başarılı olduğu belirlenmiştir.
- 8. sınıf öğrencilerinin, ortalamanın biraz üzerinde puan almış olmaları vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini almış olmaları ile ilişkilendirilebileceği gibi 8. sınıf öğrencilerinin 7. sınıf öğrencilerinden bir yaş büyük olmalarına da bağlanabilir. Ancak dersi almış 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'de daha yüksek başarı elde etmeleri beklenirdi.
- 7. sınıf öğrencilerinin VDEBT'de ortalamanın biraz üzerinde başarılı olmaları, 7. sınıfa gelene kadar diğer derslerde ara disiplin olarak "İnsan Hakları ve Vatandaşlık" kazanımlarına hizmet eden bir programdan geçirildikleri ya da sosyal bilgiler dersleri kapsamında İVDEP konularının da yer almasıyla açıklanabilir.

7. ve 8. sınıf öğrencilerinin, yani dersi almayan ve alan öğrencilerin neredeyse aynı denilebilecek (39,05–39,37) ve ortalamanın biraz üstünde başarı elde etmesi, öğretim süreçlerinin etkililiği konusunda çok ciddi olarak düşünülmesi ve öğretim süreçlerinin bilimsel yöntemle değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.Öğrenciler bu kazanımların gerektirdiği özelliklere, dersi almadan da orta denilebilecek düzeyde ulaşabilmişse, dersin gerekliliği ya da etkililiği araştırılmalıdır.

Araştırmanın birinci alt sorusuna yönelik bulgular Güven (2010) ve İnan'ın (2005) araştırmalarının bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Güven, İnsan Hakları ve Vatandaşlık ara disiplin kazanımları çerçevesinde ilköğretim 5. sınıf öğretmenlerinin; vatandaşlık eğitimi, öğrencilerin bu kazanımlara ulaşma düzeyleri ile öğretmenlerin eğitim programlarındaki vatandaşlık anlayışına yönelik algı ve görüşlerini tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda, 5. sınıf öğrencilerinin elli beş kazanımdan yirmi bir kazanıma ulaştığı belirlenmiştir. Öğrenciler "insan hakları ve vatandaşlık ara disiplin" kazanımlarında ortalamanın biraz altında başarı elde etmişlerdir.

İnan'ın araştırmasında, 8. sınıf öğrencilerinin, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde öğrencilere kazandırılmak istenen on altı temel hak ve özgürlüklerle ilgili yöneltilen sorularda başarı ortalamasının, yaklaşık % 43 olduğunu belirlenmiştir.

Güven ve İnan'ın araştırmaları ile bu araştırmanın sonuçları, ilköğretim 5. ve 8. sınıflarda "İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimine" yönelik ara disiplin ya da ders kazanımlarının program sonunda bazen yarısının bile gerçekleşmemiş olduğunu (Güven, 2010; İnan, 2005) göstermektedir. Bu araştırmada da kazanımların gerçekleşmesi yarıyı çok az geçmiştir. Üç araştırmanın sonucu, öğretim süreçlerinin titizlikle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Programın Girdileri ile Çıktılarının Karşılaştırılması

Araştırmanın ikinci alt sorusu "7. sınıfı tamamlayan öğrenciler ile 'İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı' uygulanan öğrencilerde, programın kazanımlarının gerçekleşmesi yönünden anlamlı fark var mıdır?" sorusudur. Bu alt soru doğrultusunda toplanan verilerin analizinde sınıf düzeylerine göre iki grup oluştuğundan (7. ve 8. sınıflar olmak üzere) "İlişkisiz Örneklemler İçin T–Test" yapılması düşünülmüştür. Ancak VDEBT puanları üzerinde yapılan normallik testi sonucunda puanların normal dağılmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle ilişkisiz örneklemler için t–testinin non–parametrik karşılığı olan Mann Whitney U Test kullanılarak karşılaştırma yapılması uygun bulunmuştur (Green ve Salkind, 2008; Kalaycı, 2005;Büyüköztürk, 2003).

Tablo 2.*7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Okullara Göre VDEBT Puanlarının Betimsel İstatistikleri*

	7. Sınıf			8. Sınıf		
Okul	**N**	$\overline{X}$	**S**	**N**	$\overline{X}$	**S**
A Okulu (Resmi Okul)	25	41,16	11,02	33	29,27	11,70
B Okulu (Özel Okul)	29	37,66	9,98	20	37,75	13,87
C Okulu (Resmi Okul)	21	33,71	13,41	27	42,81	10,20
D Okulu (Resmi Okul)	26	42,88	7,34	22	51,77	7,69

Tablo 2 incelendiğinde D okulunun 7 ve 8. sınıflarının en yüksek başarı düzeyine ulaştıkları, 7. sınıflarda sırasıyla A, B ve C okullarının D okulunu takip ettiği, 8. sınıflarda ise C, B ve A okullarının D okulunu takip ettiği görülmektedir. En yüksek başarı düzeyi D okulundadır. Hangi okulların 7 ve 8. sınıflarının başarıları arasında anlamlı farklılık olduğu tablo 3'te gösterilmiştir.

A Okulu Ankara ilinin merkez ilçelerinde merkezi konumda, çok sayıda öğrencisi olan MEB resmi okuludur. Tablo 3 incelendiğinde A Okulunun 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında 7. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu ($U = 195{,}50$, $p<.05$) görülmektedir. 7. sınıf öğrencilerinde İVDEP kazanımlarının gerçekleşme düzeyi ($\overline{X} = 41{,}16$), 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X} = 29{,}27$) yüksektir.

Tablo 3.*Farklı Okullarda Sınıf Düzeyine Göre VDEBT Puanlarına Ait Mann Whitney U Test Sonuçları*

Okul	Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U Değeri	p
A Okulu (Resmi Okul)	7. Sınıf	25	38,18	954,50	195,500	**0,001**
	8. Sınıf	33	22,92	756,50		
B Okulu (Özel Okul)	7. Sınıf	29	25,59	742,00	273,000	0,729
	8. Sınıf	20	24,15	483,00		
C Okulu (Resmi Okul)	7. Sınıf	21	18,86	396,00	165,000	**0,014**
	8. Sınıf	27	28,89	780,00		
D Okulu (Resmi Okul)	7. Sınıf	26	18,15	472,00	121,000	**0,001**
	8. Sınıf	22	32,00	704,00		

B Okulu Ankara ilinin merkez ilçelerinde bulunan MEB'e bağlı bir özel okuldur. B Okulunun 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı (U = 273,00, p>.05) görülmüştür. Bulunan sonuca göre, 7. sınıf öğrencilerinde İVDEP kazanımlarının gerçekleşme durumu ile 8. sınıf öğrencilerinin durumu arasında farklılık olmadığı söylenebilir.

C Okulu Ankara ilinin merkez ilçelerinde dezavantajlı konumda olan MEB resmi okuludur. C Okulunun 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu (U = 165,00, p<.05) görülmüştür. 7. sınıf öğrencilerinde İVDEP kazanımlarının gerçekleşme düzeyi ($\overline{X}$ = 33,71), 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 42,81) düşüktür.

D Okulu Ankara ilinin merkez ilçelerinde dezavantajlı konumda olan MEB resmi okuludur. D Okulunun 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu (U = 121,00, p<.05) görülmüştür. 7. sınıf öğrencilerinde İVDEP kazanımlarının gerçekleşme düzeyi ($\overline{X}$ = 42,88), 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 51,77) düşüktür.

Araştırmanın birinci alt sorusunda, okullara göre ayırmadan 7 ve 8. sınıflarda öğrenim görmüş öğrencilerin VDEBT'deki başarısı incelendiğinde, soruların yarısında başarılı oldukları belirlenmişti. Elde edilen sonuç, öğrencilerin orta düzeyde başarılı olduğu şeklinde yorumlanmıştı. Ancak araştırmanın ikinci alt sorusunda, okullara göre ayrı ayrı 7 ve 8. sınıfların VDEBT'deki başarısı karşılaştırılınca, farklı okulda öğrenim görmüş olan 7 ve 8. sınıfların testteki başarısının farklı olduğu anlaşılmıştır. MEB'e bağlı özel okulda sınıflar arasında başarı farklılığının olmadığı belirlenmiştir. Ankara ilinin merkez ilçesinde merkezi konumda bulunan A Okulunda 7. sınıfların 8. sınıflardan daha yüksek başarıya sahip olduğu belirlenmiştir. Ankara ilinin merkezi ilçesinde dezavantajlı konumda bulunan C ve D Okullarında ise 7. sınıfların 8. sınıflardan daha düşük başarıya sahip olduğu belirlenmiştir. Buna göre;

- C ve D Okullarında 8. sınıfta İVDEP kazanımlarının gerçekleşme düzeyinin 7. sınıflara göre artması programın yıl boyunca uygulanmış olmasıyla,
- B Okulunda 7 ve 8. sınıfların İVDEP kazanımlarının gerçekleşme düzeyinde farklılık olmaması programın yıl boyunca gereken önemi görmemiş olmasıyla,
- A Okulu ile C ve D Okullarında ters yönde bir sonuç elde edilmesinin, öğretmen yeterliliği, öğretmenlerin programa gereken önemi vermedeki farklılıklarıyla, okulların ortaöğretim kurumlarına geçiş sınavlarına odaklı olup olmamalarıyla açıklanabilir.

Yukarıdaki yorumlara göre öğretim programının uygulanma süreçlerini etkileyen tüm değişkenleri dikkate alan çok boyutlu program değerlendirme araştırmalarının yapılması gerekmektedir. Geniş kapsamlı, programın bütün boyutlarını ve uygulama koşullarını belirleyenprogram değerlendirme araştırmaları yapılmadan, uygulama süreçlerinin hangi boyutu/boyutlarında sorunlar olduğunun belirlenmesi zordur. Aynı zamanda elde edilen sonuçlar programı geliştirmede yeterince kullanılamaz.

A Okulunda elde edilen sonuçlar Çalık'ın (2002) araştırması ile paralellik göstermektedir. Çalık, Manisa ilindeki devlet ve özel ilköğretim okullarında öğrenim gören 5–8. sınıf öğrencilerinin demokratik tutumları kazanmaları bakımından farklılıkları olup olmadığını belirlemeye çalıştığı araştırmasında, 5. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre daha demokratik bir tutum içerisinde oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Farklı Okullarda Programın Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyi

Araştırmanın üçüncü alt sorusu "Farklı okullarda öğrenim görmüş ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinde 'İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın kazanımlarının gerçekleşmesi yönünden anlamlı farklılık var mıdır?" sorusudur. Bu alt soru doğrultusunda toplanan verilerin analizinde farklı okullarda öğrenim görme durumuna göre dört grup oluştuğundan (A, B, C ve D Okulları) "İlişkisiz Örneklemler İçin ANOVA" yapılması düşünülmüştür. Ancak VDEBT puanları üzerinde yapılan normallik testi sonucunda puanların normal dağılmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle ilişkisiz örneklemler için ANOVA testinin non–parametrik karşılığı olan Mann Whitney U Test kullanılarak karşılaştırma yapılması uygun bulunmuştur.

Tablo 4.*Okulların VDEBT Puanlarının Betimsel İstatistikleri*

Okul	N	$\overline{X}$	S
A Okulu (Resmi Okul)	33	29,27	11,70
B Okulu (Özel Okul)	20	37,75	13,87
C Okulu (Resmi Okul)	27	42,81	10,20
D Okulu (Resmi Okul)	22	51,77	7,69

Uygulama yapılan okullardan B Okulu, MEB'e bağlı özel bir okuldur. A Okulu, Ankara'nın merkezi ve çok öğrencisi bulunan okullarından birisidir. C ve D Okulu ise Ankara'nın merkezi olmayan, sosyo–ekonomik düzeyi diğer okullara göre nispeten düşük bölgelerinde bulunan okullardır. Tablo 4'teki betimsel istatistik sonuçlarına göre 8. sınıflar düzeyinde, VDEBT'de en başarılı okul D Okuludur. Onu C, B ve A Okulları izlemektedir. Ankara'nın merkezi olmayan ve diğer okullara göre nispeten daha düşük sosyo–ekonomik bölgelerinde bulunan iki okul Ankara'nın merkezi bir okulu olan A Okulundan ve özel okuldan daha başarılı olmuştur. Sosyo–ekonomik düzeyi düşük olan bölgedeki öğrencilerde İVDEP'nin kazanımlarının gerçekleşme düzeyi daha yüksektir.

VDEBT'de diğer okullara göre başarılı olan D Okulunun 8. sınıf öğrencilerinin başarı ortalaması bile 51.77'dir. Bu ortalama % 71,9 düzeyde başarıya karşılık gelmektedir. En başarısız durumda görünen A Okulunun 8. sınıf öğrencilerinin başarı ortalaması 29,27'dir. Bu ortalama % 40,7 düzeyde başarıya karşılık gelmektedir. Hemen hemen bütün okullarda elde edilen başarı düzeyi programın amaçlarına ulaşıldığını söylemek için yeterli düzeyde değildir. İstenen düzeyde başarının sağlanabilmesi için kapsamlı program değerlendirme araştırmaları yapılarak sorunların nereden kaynaklandığının belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 5.*Farklı Okulda Öğrenim Görme Durumuna Göre VDEBT Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskall Wallis Test Sonuçları)*

Okul	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
A Okulu (Resmi Okul)	33	30,17	3	38,66	**0,000**	1–2, 1–3, 1–4, 2–4, 3–4
B Okulu (Özel Okul)	20	46,25				
C Okulu (Resmi Okul)	27	59,00				
D Okulu (Resmi Okul)	22	79,07				

Tablo 5 incelendiğinde, farklı okullarda öğrenim görmüş öğrencilerin VDEBT'den aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık olduğu ($\chi^2_{(3)}$=38,66, p<.05) görülmüştür. Hangi okullar arasında anlamlı farklılık olduğunu belirleyebilmek için, gruplar arasında nonparametrik çoklu karşılaştırma testi Bonferroni Testi yapılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda;

- A Okulu 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'deki ortalaması ($\overline{X}$ = 29,27) B Okulu 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 37,75) düşük bulunmuştur.
- A Okulu 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'deki ortalaması ($\overline{X}$ = 29,27) C Okulu 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 42,81) düşük bulunmuştur.
- A Okulu 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'deki ortalaması ($\overline{X}$ = 29,27) D Okulu 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 51,77) düşük bulunmuştur.

- B Okulu 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'deki ortalaması ($\overline{X}$ = 37,75) D Okulu 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 51,77) düşük bulunmuştur.
- C Okulu 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'deki ortalaması ($\overline{X}$ = 42,81) D Okulu 8. sınıf öğrencilerinden ($\overline{X}$ = 51,77) düşük bulunmuştur.

Ankara'nın merkezi ve çok öğrencisi bulunan okullarından A Okulu 8. sınıf öğrencilerinde İVDEP'nin kazanımlarının gerçekleşme düzeyi diğer üç okulun öğrencilerinden anlamlı şekilde düşüktür. Araştırmanın ikinci alt sorusundaki bulgulara göre A Okulu 8. sınıf öğrencilerinde İVDEP'nin kazanımlarının gerçekleşme düzeyi aynı okulun 7. sınıf öğrencilerinden de düşüktür. Oysa 7. Sınıfta henüz bu program uygulanmamıştır. Program 8. sınıfta uygulanan bir programdır. Bu durum A Okulunda programın 8. sınıfta uygulanmamış olduğunu ya da uygulandı ise öğretmenler, öğrenciler ve veliler tarafından programa gereken önemin verilmemiş olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca okulun yaratamadığı demokrasi ortamının çocukları geriye götürmüş olabileceği de düşünülebilir.

Ankara'nın merkezi olmayan, sosyo–ekonomik düzey bakımından dezavantajlı sayılabilecek bölgelerinde bulunan C ve D okullarının 8. sınıf öğrencilerinde ise İVDEP'nin kazanımlarının gerçekleşme düzeyi diğer okullardan anlamlı şekilde yüksektir. Özellikle D Okulunun 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları diğer üç okulun 8. sınıf öğrencilerinden anlamlı şekilde yüksektir. Bu durum, merkezi olmayan okullarda liselere giriş için yapılan sınavlara odaklılığın daha az olduğunu, İVDEP'nin öğretmenler, öğrenciler ve veliler tarafından gereken önemi gördüğünü düşündürmektedir.

İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı Uygulanan Öğrencilerin Derse İlişkin Öğrenci Görüşleri

Araştırmanın dördüncü sorusu "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı uygulanan öğrencilerin derse ve etkinliklere ilişkin görüşleri nelerdir?" sorusudur. Bu alt soru doğrultusunda 14 öğrenciden toplanan veriler tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6.*İVDEP Uygulanan Öğrencilerin Derse ve Etkinliklere İlişkin Görüşleri (İçerik Analizi Sonuçları)*

Soru: Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi nasıl bir derstir? (eğlenceli, sıkıcı, ilgi çekici, gerekli …)	
Yanıtlar	Frekans
Gerekli bir ders derstir.	12
Sıkıcı bir derstir.	10
SBS'de sorusu var. Bu nedenle önemli bir derstir.	5
Eğlenceli bir derstir.	4
Klasik bir derstir (ders sıradan işlenmektedir).	4
Derste herkesin bildiği şeyler anlatılmaktadır.	2

Soru: Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde yapılan etkinlikler hakkında neler düşünüyorsunuz?	
Yanıtlar	Frekans
Etkinlikler artırılmalıdır.	11
Yetersiz ve sıkıcıdır.	11
Etkinlikler düzenli yapılmamaktadır. Daha çok ders öğretmeni dersi anlatmaktadır.	8
Dersin işlenişi uygundur.	3

Soru: Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde öğrendiklerinizi yaşamınızda kullanabilir misiniz?	
Yanıtlar	Frekans
Öğrendiklerimiz gelecekte kullanılabilir.	8
Öğretilenlerden yaşıma uygun olanları kullanabilirim.	4
Öğrendiklerimizin tümü yaşamımız için uygun değildir.	2

Soru: Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde gördüğünüz örneklerle hayatınızdaki örnekleri ilişkilendirebiliyor musunuz?	
Yanıtlar	Frekans
Biraz uyumludur. Tamamen ilişkili değildir.	12
Kitap çoğunlukla ideal, duyarlı insanları örnek göstermektedir. Ancak hayat böyle değildir.	10
Örnekleri yaşamımla ilişkilendirebilmektedir.	2
Eşit değiliz. Ancak derste eşitmişiz gibi gösterilmektedir.	2

Soru: Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin nasıl işlenmesini isterdiniz?	
Yanıtlar	Frekans
Ders daha çok duyumuza hitap eder şekilde işlenmelidir. Daha çok etkinlik olsun.	11
Ders, herkesin düşüncelerini paylaştığı şekilde işlenmelidir.	6
Kitaplar bize kusursuzu anlatmaktadır. Gerçeği	6

Soru: Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin sonunda yapılan sınavları nasıl değerlendirirsiniz?	
Yanıtlar	Frekans
Yapılan sınavlar gerçek bilgimizi ölçmemektedir.	10
Sınavlar klasik, çok sıkıcıdır.	8
Soruların metinleri çok uzun ve okunması	6

yansıtsın.		zordur.	
Ülkede olup bitenlerin tümü bize gösterilmelidir.	3	Performans görevleri ve projeler yapılmamaktadır.	6
		Çoktan seçmeli sorular düşünmeye gerek kalmadan yanıtlanabilmektedir.	4

Öğrenciler dersi gerekli bir ders olarak görmüştür. Aynı zamanda ders, sıkıcı, etkinliklerin yetersiz olduğu, öğrenilenlerin şu anki yaşamında kullanılır olmadığı, kitaplardaki örneklerle hayatın çok da ilişkili olmadığı, kitaplarda ideal insan ve topluma ilişkin örneklerin verildiği, daha çok etkinlikle işlenmesi gereken bir ders olarak değerlendirilmiştir. Ölçme ve değerlendirme bakımından ders, yapılan sınavların sıkıcı, bilgiyi ve beceriyi ölçmediği, okuma yükünün fazla olduğu, proje ve performans görevlerinin yeterince kullanılmadığı bir ders olarak değerlendirilmiştir.

Gözütok (2007, 339) "ders içeriğinin gerçekçi, adil ve dengeli seçilmesinin önemini belirtmiştir. Ülkede uygulanan politik süreçlerin kusursuzmuş gibi gösterilmesi de, sürekli başarısızlıkların altının çizilmesi de olumlu sonuçlar vermemektedir. Demokratik işleyişin olumlu ve olumsuz uygulamaları bir denge içinde düzenlenerek öğrenciye sunulmalıdır" demektedir.

Öğrenciler ise "öğrenilenlerin şu anki yaşamında kullanılır olmadığı, kitaplardaki örneklerle hayatın çok da ilişkili olmadığı, kitaplarda ideal insan ve topluma ilişkin örneklerin verildiğini" belirtmiştir.

Karaman–Kepenekçi (2008, 227) insan hakları ve vatandaşlık eğitiminin etkili olabilmesi için, bu eğitimde kazandırılmak istenen değer ve davranışlarla ailede kazandırılmak istenen değer ve davranışların tutarlı ve birbirini destekler nitelikte olması gerektiğini belirtmiştir.

İlköğretim 8. sınıf öğrencileri, "dersi; gerekli bulmakla birlikte sıkıcı olduğunu ve etkinliklerin yetersiz olduğunu" belirtmiştir. Uyangör (2007) de araştırmasında, öğrencilerin derste sıkıldıklarını, derste öğrendikleri bilgileri günlük yaşamlarına aktarmada problem yaşadıklarını belirtmektedir.

İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersini Okutan Öğretmenlerin Programa İlişkin Görüşleri

Araştırmanın beşinci sorusu "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programını okutan sosyal bilgiler öğretmenlerinin programa ilişkin görüşleri nelerdir?" sorusudur. Bu alt soru doğrultusunda 4 öğretmenden toplanan veriler tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 7.*İVDEP'yi Okutan Öğretmenlerin Programa İlişkin Görüşleri (İçerik Analizi Sonuçları)*

Soru: **Programın kazanımlarını "vatandaşlık ve demokrasi eğitimi"ne hizmet edip etmemesi bakımından değerlendirir misiniz?**		**Soru:** **Programda önerilen etkinlikleri değerlendirir misiniz?**	
Yanıtlar	Frekans	Yanıtlar	Frekans
Kazanımlar uygundur, genel amaçlara hizmet etmektedir.	3	Etkinlikler öğrenciyi aktif kılan türden etkinliklerdir.	3
Kazanımların içselleştirilmesi zordur. Çünkü aile, okul ve toplum demokrasi eğitimi için uygun ortam yaratmamaktadır.	1	Etkinlikleri yetiştirmemiz mümkün olmamaktadır. Ders süresi yetmemektedir.	3
Soru: **Programda önerilen etkinlikler aracılığı ile kazanımların gerçekleşip gerçekleşemeyeceği hakkında neler düşünüyorsunuz?**		**Soru:** **Kazanımların nasıl öğretileceğiyle ilgili programda verilen bilgilerin yeterliliği hakkında neler düşünüyorsunuz?**	
Yanıtlar	Frekans	Yanıtlar	Frekans
Kazanımların gerçekleşmesi bakımından tüm etkinlikler kusursuz değildir. (Örneğin, "yanlış diş çekiminin ve deprem için bağışın" konu edildiği etkinlikler amacına ulaşmadı)	2	Etkinlikler bana "nasıl öğreteceğim?" konusunda rehberlik etmektedir. Yeterlidir.	3
Kazanımlar için daha çok etkinlik yapılması gerekmektedir.	2	Yeterli değildir.	1
Dersin öğrencilerde oluşmasını beklediği değerleri bu etkinliklerle gerçekleştirmek zor.	1		
Soru: **Programdaki kazanımların ölçülebilirliği ve nasıl ölçüleceğiyle ilgili bilgiler hakkında neler düşünüyorsunuz?**			
Yanıtlar			Frekans
Yeterince örnek bulunmamaktadır.			2

Kazanımları ölçmede zorluklar yaşıyoruz.	2
Daha çok örnek verilmelidir.	2
Performans değerlendirmeyle ilgili yeterince yönlendirme bulunmamaktadır.	1

Öğretmenler, kazanımların uygun olduğunu, amaca hizmet ettiğini, etkinliklerin öğrenciyi aktif kıldığını, ders süresinin yetersiz olduğunu, tüm etkinliklerin kazanımların gerçekleşmesine hizmet edemediğini, kazanımlar için daha çok etkinlik yapılması gerektiğini, etkinliklerin öğretmenlere rehberlik ettiğini, ölçme ve değerlendirme için yeterince örnek bulunmadığını ve bazı kazanımları ölçmede zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmenler program ve kazanımlarla ilgili sorulardan ders kitabını anlamaktadır. Görüşmede yanıtlarını öğretmen kılavuz kitabı, öğrenci ders kitabı ve çalışma kitabını düşünerek vermişlerdir. Öğretmen kılavuz kitabı sayesinde kazanımlarla ve etkinliklerle ilgili bilgileri bulunmaktadır.

İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini okutan öğretmenler, "etkinliklerin öğrenci merkezli olduğunu ancak ders süresinin etkinlikleri gerçekleştirmek için yeterli olmadığını" belirtmiştir. Başaran (2007) ilköğretim okullarındaki "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı"nın uygulanışına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini saptamayı amaçladığı araştırmasında, öğretim programında belirlenen hedef davranışlara ulaşılması ve içeriğin ders sürecinde tamamlanabilmesi için verilen ders saatinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Uyangör (2007) ve İnan (2005) da araştırmalarında, öğretmenlerin dersin saatini yetersiz bulduğunu belirlemişlerdir.

Karaman–Kepenekçi'nin (2005) araştırmasında öğretmenler: a) dersin bilgilendirme temelinde/bilgi temelli yapıldığında etkili olmadığını, b) içerik ve diğer faktörler göz önünde bulundurulduğunda, ders etkili olmadığını, c) dersin daha etkili bir hale gelmesi için, öğretim programında öğrencilerin eleştirel düşünme, katılım ve işbirliği yapma becerilerini geliştirecek yönde düzenlemeler yapılması gerektiğini, d) ders saatinin arttırılması gerektiğini, e) öğretmene rehberlik edecek kılavuz kitaplar, etkinlikler için uygun öğretim yöntemleri ve materyaller konusunda bilgi verirse dersin etkili olacağını, f) öğretmenlerin hizmetiçi eğitimlere katılmaları ve yenilikleri takip etmelerinin etkililiği arttıracağını belirtmişlerdir. Bu araştırmada, öğrenciler dersin sıkıcı olduğunu ve etkinliklerin yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca öğretmenler de ders süresinin etkinliklerin uygulanması için yetersiz olduğunu belirtmiştir. İki araştırmanın sonuçları birlikte düşünüldüğünde, programın etkinlik temelli olması, öğrencilerde üst düzey bilişsel becerilerin gelişmesine yönelmesi, sürenin yeterli olması, yaşamla ilişkilendirilebilir nitelikte olmasının yararlı olacağı anlaşılmaktadır.

İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini okutan öğretmenler, "ölçme ve değerlendirme için yeterince örnek bulunmadığını ve bazı kazanımların ölçülmesinde zorluklar yaşadıklarını" belirtmiştir. Uyangör'ün (2007) araştırmasında da öğretmenler programda yer alan ölçme değerlendirme ile ilgili açıklama ve örnekleri yetersiz bulmaktadırlar.

Vatandaşlık, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Alanında Uzman Kişilerin Programa İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmanın altıncı sorusu "İnsan hakları, vatandaşlık eğitimi ve demokrasi eğitimi ile program geliştirme alanında uzman kişilerin 'İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'na ilişkin değerlendirmeleri nelerdir?" sorusudur. Bu alt soruda veriler, program geliştirme ile insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi alanında uzman 3 kişiden elde edilmiştir. Uzmanların verdiği değerlendirme raporları incelenmiş ve yaptıkları değerlendirmeler özetlenmiştir.

1. *Amaçlar/Hedef ve Hedef Davranışlar/Kazanımlar: İfadesi ve Teknik Özellikleri*

Uzmanlar programda,

- Dört tema ve 32 kazanım bulunduğunu,
- Bazı kazanımların iki yüklemli, birden fazla yargı içeren şekilde ifade edildiğini, bu şekilde ifade edilmesinin uygun olmadığını,
- Demokrasi kültürü ile hak ve özgürlüklerimiz konularına yer verilmesinin olumlu bir gelişme olduğunu,
- Görev ve sorumluklarımız temasındaki kazanım sayısının, demokrasi kültürü ile hak ve özgürlüklerimiz temasındaki kazanım sayısından fazla olmasının, Vatandaşlık ve Demokrasi

Eğitimine hak ve özgürlüklerden ziyade görev ve sorumluluklar ağırlıklı bakıldığı şeklinde algılandığını,

- Kazanımların sıralanmasında basitten karmaşığa ilkesinin izlenmediğini,
- Bazı kazanımların bir ders saatinde gerçekleştirilme olasılığının çok zayıf ya da hiç olmadığını,
- Bazı kazanımlarla ne denilmek istendiğinin anlaşılmadığını belirtmiştir.

İVDEP'de demokrasi kültürü ile hak ve özgürlükler konularının yer alması "*vatandaşlık, insan hakları, demokrasi eğitimi*"nde olumlu bir gelişme olarak algılanabilir. Ancak bu konulardaki kazanım sayısının görev ve sorumluluklarımız konusundaki kazanımlardan az olması düşündürücüdür. Kazanımların alanyazındaki bilimsel gerçeklere uygun yazılmaması da program açısından önemli bir eksikliktir. Bunlar: kazanımların tek yüklemli ve tek yargı içerek biçimde yazılması, basitten karmaşığa biçiminde sıralanması, açık ve anlaşılır ifade edilmesi gibi eksiklerdir.

2. *Amaçların/Hedef ve Hedef Davranışların/Kazanımların Davranış Alanlarına Göre Dağılımı*

Uzmanlar tam sayıda anlaşamamakla birlikte, duyuşsal ağırlıklı kazanımların bilişsel ağırlıklı kazanımlardan daha çok olduğunu belirtmiştir. Uzmanların hedef/kazanımların ait oldukları öğrenme alanlarında hemfikir olmamaları bazı kazanım ifadelerinin birden fazla alanda yazılmış ya da teknik bakımdan kusurlu olmasından kaynaklanabilir. Örneğin, "önemini bilir ve sorumluluk üstlenir" gibi. Uzmanların kazanım alanlarının sayısında farklı sonuçlara ulaşması, bilişsel ve duyuşsal alan özelliklerinin ilk basamaklarının birbiriyle benzerlik göstermesinden de kaynaklanabilir.

3. *Hedeflenen Beceriler ve Becerilerin Öğretimi İçin Önerilenler*

Uzmanlar sekizi diğer ders programlarında da bulunan on yedi becerinin programda yer aldığını belirtmiştir. Uzmanlardan birine göre "sosyal ve kültürel katılımın beceri olup olmadığı tartışmalıdır". Becerilerin öğretiminde izlenecek yol/yollar açıklanmamıştır. Programda, "düşündüklerini çekinmeden söyleme, söylediklerine değer verme, etkin dinleme, işbirliği içinde çalışma, sosyal gruplara katılma, sorgulama, bağımsız düşünme, bireysel ve toplumsal sorululuk, başkalarına ve farklılıklara saygı ve tartışma gibi becerilere" de yer verilebilir.

Programda öğrencilere kazandırılmak istenen beceriler belirtilmiştir. Bu becerilerin büyük çoğunluğu kültürlenme ve sosyalleşme sürecinde olan öğrenciler için önemli becerilerdir. Ancak bu becerilerin içinde "girişimcilik" gibi küreselleşmeyi çağrıştıran beceriler de bulunmaktadır. Her insan girişimci olmalı mıdır? Burada sözü edilen "girişimcilik" psikolojideki "atılganlık" gibi haklarını savunma, girişken olma, diyalogları başlatabilme, hayır diyebilme benzeri bir beceri değil, daha çok iktisat alanına yakın, küreselleşmenin getirdiği bir beceridir. Bu türden becerilerin programda yer almış olması düşündürücüdür.

4. *Temalara Göre Konuların Dağılımı*

Uzmanlar programın,

- Tematik olarak yapılandırıldığını,
- Temaların seçilme gerekçesinin yazmadığını,
- Temalarda bazı konulara değinilmediğini, dolayısıyla eksik bırakıldığını belirtmişlerdir. Bunlar:
    a. Demokrasi kültürü temasında, aile içi demokrasi, yurttaş katılımı, politik hoşgörü, azınlık haklarının korunması, güç istismarının kontrol edilmesi, özgür, açık ve adil seçimler, çok partili sistem ve seçim sonuçlarının kabul edilmesi,
    b. Hak ve özgürlüklerimiz temasında, yaşama hakkı, sendika kurma hakkı, konut hakkı, sosyal güvenlik hakkı, tüketici hakkı, vatandaşlık hakkı, seçme ve seçilme hakkı, mülkiyet hakkı ve kamu hizmeti hakkı,
    c. Hak ve özgürlüklerimiz temasında, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basım ve yayım özgürlüğü, hak arama özgürlüğü, basın ve gösteri özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü,
    d. Görev ve sorumluluklarımız temasında, oy verme ve askerlik yapma gibi temel konulara hiç değinilmemiştir.

İVDEP'de ayrımcılık, iletişim, farklılıkların toplumsal zenginlik olduğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, işbirliği, işbölümü, hak ve özgürlükleri koruma ve geliştirme, sivil toplum kuruluşlarının önemi, insan yaşamına ve onuruna saygı duyulması, ülkenin birlik ve beraberliği, devlete, topluma karşı sorumluluk, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara uyma gibi konulara yer verilmiştir.

Uzmanların belirttiği gibi temalarda yer verilmeyen konular çok önemlidir. Yer verilmeyen konular incelendiğinde, her birinin daha bilinçli, haklara ve özgürlüklere daha saygılı vatandaş yetiştirmede kritik öneme sahip olan konular olduğu anlaşılmaktadır. Eksik konular giderilmeden etkili bir "*vatandaşlık, insan hakları, demokrasi eğitimi*" yapılması mümkün görünmemektedir.

5. *İçeriğin Düzenlenmesi*

Uzmanlara göre, bazı kazanımlar için önerilen etkinlikler, kazanımların gerçekleşmesine hizmet etmemektedir. Araştırmanın beşinci alt sorusunda "öğretmenlerin, tüm etkinliklerin kazanımların gerçekleşmesine hizmet edemediği, kazanımlar için daha çok etkinlik yapılması gerektiği yönünde görüş bildirdiği" bulgusuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerle uzmanların görüşü paralellik göstermektedir.

Uzmanlardan biri temalar arasında dolaylı bir aşamalılık söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu aşamalılık şöyle özetlenebilir: Öncelikle öğrencinin her şeyin temelinde "insan" olduğunu fark etmesi, daha sonra insanı merkeze alan demokrasi kültürünü benimsemesi, demokrasinin getirisi olan hak ve özgürlüklerini fark etmesi, hak ve özgürlüklerin kullanılması için de görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Programın kazanımlarının ve konularının doğrudan ve kasıtlı bir aşamalılığa değil de dolaylı bir aşamalılığa sahip olması düşündürücüdür. Eğitim planlı ve kasıtlı olarak yürütülen etkinlikler bütünüyse, programın beceri, kazanım ve konularında doğrudan anlaşılan bir aşamalılığın olması gerekirdi. Bu aşamalılığı inceleme yapan üç uzmanın da açık bir şekilde belirlemesi gerekirdi.

6. *İçerikte Yer Verilen Duyuşsal Özellikler*

Uzmanlar programda dayanışma, hoşgörü, sorumluluk, sevgi, saygı, yardımseverlik, diğerkâmlık (özgeci davranış), barış, onur, adil olma, özsaygı, paylaşma, vatanseverlik, özgürlük, uzlaşma, eşitlik, farklılıklara saygı duyma, kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık, millî–manevi ve evrensel değerlere duyarlı olma gibi (programın uyarılarında tam olarak bu ifade yer almasına karşın, bu millî, manevi ve evrensel değerlerin neler olduğu sıralanmamıştır) duyuşsal özelliklere yer verildiğini belirtmiştir. Bu duyuşsal özelliklere ek olarak "düşüncelerini özgürce söyleme, karara katılım, hak, adalet ve dürüstlük gibi" değerlerin de ele alınabileceği vurgulanmıştır.

7. *İçerikte Ele Alınan Toplumsal Sorun Olarak Nitelendirilebilecek Konular*

Uzmanlar tarafından programda yer aldığı belirlenen toplumsal sorun olarak nitelendirilebilecek konular; açlık, yoksulluk, trafik, işsizlik, göç, çevre kirliği, israf, insanlığı tehdit eden hastalıklar, kaynakların azalması, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sorunların çözümünde şiddete başvurma, herkesin fikirlerini ifade etmesine olanak sağlamama, hak ve özgürlüklerin ihlâlleri, kamu mallarının korunmaması, toplumsal eşitsizlik, hukukun üstünlüğünün yok sayılması, yargı bağımsızlığının tartışmalı olması gibi sorunlara İVDEP'de yer verilmiş/önemsenmiş olması ülkenin içinde bulunduğu ve çözümleyemediği sorunları yansıtmaktadır. Bu sorunları çözememiş olma "insan hakları ve demokraside" ulaşılan düzey hakkında fikir vermektedir.

Başkalarının yaşamına saygısızlık, farklılıklara saygısızlık, çevresindeki bireylere değer vermeme, özgürlüğün kısıtlanması, eşitsizlik, adaletsizlik, hoşgörüsüzlük, dayanışma bilincinin olmaması, insan haklarına saygısızlık, sosyal adaletsizlik, sivil toplum örgütlenmesinin engellenmesi, çoğulculuğun sağlanamaması, uzlaşma kültürünün eksikliği, eleştirel düşünmenin eksikliği, diyalog kuramama, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygısızlık, çocuk haklarının ihlali, sorumluluk almama, yardımlaşma duygusunun eksikliği, vatandaşlık görevlerini yerine getirmeme, toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan değerleri korumama gibi konular ise "vatandaşlık, insan hakları, demokrasi eğitimi"nde bulunması durumunda yaşanacak toplumsal sorunları önleyebilecek konulardır.

8. *Programda Temel Alınan Öğrenme–Öğretme İlkeleri*

Uzmanlar programda öğrenci merkezlilik, etkinlik merkezlilik, öğrencinin yaşantısını ve bireysel farklılıklarını dikkate alma, öğrencinin bilgiyi kendisinin yapılandırması, gerçek yaşamla bağlantılı (çevresiyle etkileşimine olanak sağlayan) öğrenme yaşantıları, bireyin yaşam kalitesini artıracak temel becerilerin kazanılmasına yardımcı olma, öğrenmeyi öğrenmeye olanak tanıma, çocukların gelişimsel özelliklerine de uygun bir biçimde tematik bir yaklaşımla öğrenmenin gerçekleşmesi gibi ilkelerin yer aldığını belirtmişlerdir.

İVDEP'de temel alınan öğrenme–öğretme ilkeleriyle diğer ders programlarında olduğu gibi öğrenci merkezli, etkinlik temelli bir öğrenme–öğretme ortamı hedeflenmektedir. Ancak araştırmanın dördüncü alt sorusunda "öğrencilerin, dersi daha çok etkinlikle işlenmesi gereken bir ders olarak gördükleri" belirlenmiştir. Bu bulguyla birlikte değerlendirildiğinde yazılı programın istenen özellikleri taşıdığı fakat program uygulanırken, öğrenme–öğretme sürecinde belirlenen ilkelere uyulmadığını düşündürtmektedir.

9. *Programda Önerilen Öğretim Yöntemleri ve Kullanılma Sıklığı*

Uzmanlardan biri programda, metin analizi, sunum, drama, listeleme, resimleme, afiş hazırlama, zaman şeridi hazırlama, beyin fırtınası, kompozisyon yazma, örnek verme, tartışma, biyografi çalışması, hikâye yazma, rapor hazırlama, sözlü tarih çalışması, sorgulama, pano, broşür hazırlama, münazara, araştırma yapma, küçük grup çalışması, bülten hazırlama, görüşme yapma, proje yöntemlerinin önerildiğini belirtmiştir. İnceleme yapan uzmanların tamamı bu belirlemede bulunmamıştır. Bu durumun programda kullanılması önerilen öğretim yöntemlerinin açık açık yazılmaması ve tabloda sıralanan, öğretim yöntemi olarak adlandırılanların tamamının öğretim yöntemi olmamasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

En çok "Drama ve Tartışma", daha sonra "Grup Çalışması ve Afiş" daha sonra "Resim ve Araştırma" yöntemi önerilmiştir. Alanyazında yer alan, öğrenciyi aktif kılan öğretim yöntem ve tekniklerinden "görüş geliştirme, konuşma halkası, istasyon ve altı şapkalı düşünme" vb. tekniklere hiç yer verilmemesinin eksiklik olduğu belirtilmiştir.

10. *Önerilen Yöntem ve Tekniklerin Doğruluğu*

Uzmanlar programda,

- Beyin fırtınasının demokrasi kavramını tanıtmak amacıyla kullanıldığını, kavram tanımlarına ulaşmak amacıyla kullanılmaması gerektiğini, yaratıcı düşünmeye yöneltme amacıyla kullanılması gerektiğini,
- Beyin Fırtınası yönteminin nasıl uygulanacağı konusunda verilen bilgilerin yanlış olduğunu,
- Öğretim yöntem ve tekniklerinin belirtildiği "Etkinlik Örnekleri" sütununda öğretmenlere verilen yöntem ve tekniklere ilişkin açıklamaların öğretmenlere kılavuzluk etme konusunda yeterli olmadığını,
- Turnuva ve istasyon öğretim yöntemlerinin aynı yöntemlermiş gibi açıklandığını, ancak bu yöntemlerin farklı yöntemler olduğunu,
- Dramanın en çok önerilen yöntemlerden birisi olduğunu, dramanın bazen yöntem bazen de teknik olarak ifade edildiği, dramanın bir teknik değil, yöntem olduğunu belirtmişlerdir.

Uzmanların yaptığı belirlemelerden, programda önerilen öğretim yöntem ve tekniklerle ilgili açıklamalarda yetersizlik ve hatalar olduğu anlaşılmaktadır.

11. *Önerilen Öğretim Materyalleri*

Uzmanlar programda, fotoğraf, film, CD–ROM, benzeşim (simülasyon) programları, çoklu ortam (multimedia) araçları, telekomünikasyon hizmetlerinin (internet vb.) kullanılmasının önerildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca gezi düzenlenemeyen mekânlara, sanal alan gezileri düzenlenmesinin önerildiği belirtilmiştir.

12. *Önerilen Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı, Araçları, Yöntemleri*

Uzmanlar programda,

- Eğitimde uzun zamandır kullanılan ölçme ve değerlendirme yöntem/teknik/yaklaşımlarının yanında bunları tamamlayıcı performans değerlendirme yaklaşımlarının da önerildiğini,
- Hangi etkinlik için hangi ölçme aracının kullanılacağının belirsiz olduğunu,
- Öğretimde olduğu gibi değerlendirmede de bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiğini,
- Çoğu kazanımın duyuşsal öğrenme alanı ağırlıklı kazanım olduğunu, ancak duyuşsal ağırlıklı kazanımların ölçülmesine yönelik araçların verilmediği, verilenlerin de yeterli düzeyde olmadığını belirtmişlerdir.

Uzmanların belirlemelerinden programda, ölçme ve değerlendirme alanında bilinen tüm yöntem/teknik/yaklaşımların önerildiği anlaşılmaktadır. Bu, öğrencilerin becerilerinin, öğrenme–öğretme sürecinden edindikleri kazanımların tam anlamıyla belirlenmesi bakımından programın sahip

olduğu olumlu bir özelliktir. Ancak öğretmene rehberlik edecek yeterli açıklama ve örneğin bulunmaması bir eksikliktir. Araştırmanın beşinci alt sorusunda "öğretmenlerin, ölçme ve değerlendirme için yeterince örnek bulunmadığı ve bazı kazanımları ölçmede zorluk yaşadıkları" yönündeki görüşlerinde de programın ölçme ve değerlendirme alanındaki eksikliği kendisini göstermiştir. Programdaki bu sıkıntının öğretmenlerin uygulamalarına yansıdığı araştırmanın dördüncü alt sorusunda "öğrencilerin, yapılan sınavların sıkıcı, bilgiyi ve beceriyi ölçmediği, okuma yükünün fazla olduğu, proje ve performans görevlerinin yeterince kullanılmadığı" yönündeki görüşüyle belirlenmiştir.

13. *Programın Öğretmene Yüklediği Rol ve Sorumluluklar*

Uzmanların belirlemelerine göre öğretmenin, öğrenme–öğretme ortamını öğrenci merkezli, etkinlik temelli yapılandırmadan dersin içeriğine uygun şekilde haklara saygılı olmaya ve demokratik tutum sergilemeye, öğretimde araç–gereç kullanımından ölçme ve değerlendirme sürecinde öğrencilerin bilgi ve becerilerini belirleyecek, temaların yapısına uygun ölçme araçlarını seçmeye, geliştirmeye ve kullanmaya, alanında yetkinliği olan bir profesyonel olması gerekmektedir.

Programın öğretmene yüklediği sorumluluk ve öğretmenden beklentileri yukarıda özetlenmiştir. Ancak araştırmanın dördüncü alt sorusunda öğrencilerden ve beşinci alt sorusunda öğretmenlerden edinilen görüşler doğrultusunda öğretmenin bu yetkinlikte olmadığı açıktır. Bu durumda programın uygulamalarından istenen sonuçlar elde edilemeyecektir. Araştırmada 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanlarının ortalamaya yakın olması, 7. sınıf öğrencileriyle puan farkının çok az olması, A Okulunda 7. sınıf öğrencilerinin 8. sınıf öğrencilerinden yüksek puan elde etmiş olmaları, B Okulunda 7 ve 8. sınıf öğrencileri arasında puan farkının bulunmaması böyle bir yorumu doğurmaktadır.

14. *Programın Öğrencilere Yüklediği Rol ve Sorumluluklar*

Uzmanlar programın öğrencilerden,

- Öğrenme sürecinde bilgiyi yapılandırmalarını,
- Özgür, bağımsız, hoşgörülü, barıştan yana ve kendine güvenen bireyler olarak demokratik ve adaletli bir toplumun oluşmasına katkı sağlamalarını,
- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak temel hak ve özgürlüklerini kullanarak sorumluluklarını yerine getirmelerini,
- Demokratik katılımın ve demokratik yaşamın önemine inanarak kişisel ve toplumsal sorunların çözümüne katkı sunmalarını,
- Demokrasi bilincine sahip bir birey olarak, demokratik tutum ve davranışlar geliştirmelerini,
- Demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsemelerini,
- Atatürk ilke ve inkılâplarının önemini kavrayarak demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti devletinin oluşmasına katkı sağlamalarını ve
- İnsanlığın bir parçası olduğu bilinci ile ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konularda duyarlılık göstermelerini beklediğini belirtmiştir.

İVDEP'nin öğrencilerden beklentisinin yüksek olması ve yetiştirmeyi hedeflediği vatandaş nitelikleri, eğitime olan inancı yansıtması bakımından takdire değerdir. Ancakaçlık, yoksulluk, trafik, işsizlik, göç, çevre kirliği, israf, insanlığı tehdit eden hastalıklar, kaynakların azalması, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sorunların çözümünde şiddete başvurma, herkesin fikirlerini ifade etmesine olanak sağlamama, hak ve özgürlüklerin ihlâlleri, kamu mallarının korunmaması, toplumsal eşitsizlik, hukukun üstünlüğünün yok sayılması, yargı bağımsızlığının tartışmalı olması gibitoplumsal sorunların bulunduğu bir ülkede, burada nitelikleri sıralanan "vatandaşı" yetiştirmek kolay olmayacaktır. İVDEP'nin öğrencilerde gerçekleştirmeyi amaçladığı niteliklere göre dersin haftada bir saat olması ve öğretmenlerin gerekli niteliklere sahip olmaması ise bir tutarsızlıktır.

Öğrencilerden programın beklediği rol ve sorumlulukların bir yıllık, haftada bir saat olarak işlenen bir derste gerçekleştirilmesi çok zor ve belirlenen özelliklerin geliştirilip geliştirilmediğini ölçmek ise olanaksızdır.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Sonuçlar

VDEBT uygulaması sonucunda ulaşılan sonuçlar;

a. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini almamış 7. ve dersi almış 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT'de ortalamanın biraz üzerinde puan alarak, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımlarında orta düzeyde başarılı olduğu belirlenmiştir.
b. A Okulunda 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında 7. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu ($U = 195{,}50$, $p<.05$) görülmüştür. Yani vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini almayan grup alan gruptan daha başarılıdır.
c. B Okulunda 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı ($U = 273{,}00$, $p>.05$) görülmüştür.
d. C Okulunda 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu ($U = 165{,}00$, $p<.05$) görülmüştür.
e. D Okulunda 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin VDEBT puanları arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu ($U = 121{,}00$, $p<.05$) görülmüştür.
f. 8. sınıflar içinde, VDEBT'de en başarılı okul D Okuludur. Onu C, B ve A Okulları izlemektedir. Ankara'nın merkezi olmayan ve diğer okullara göre nispeten daha düşük sosyo–ekonomik bölgelerinde bulunan iki okul (C ve D okulları) Ankara'nın merkezi bir okulu olan A Okulundan ve özel okuldan daha başarılı olmuştur. Sosyo–ekonomik düzeyi düşük olan bölgedeki öğrencilerde İVDEP'nin kazanımlarının gerçekleşme düzeyi daha yüksektir.

2. *Öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda ulaşılan sonuçlar*;

a. Ders gerekli, sıkıcı, etkinliklerin yetersiz olduğu bir derstir.
b. Derste öğrenilenler yaşamla ilişkilendirilememektedir.
c. Ders daha çok etkinlikle işlenmesi gereken bir derstir.
d. Sınavlar sıkıcı, bilgiyi ve beceriyi ölçmeyen sınavlardır.
e. Sorularda okuma yükü fazladır.
f. Proje ve performans görevleri yeterince kullanılmamaktadır.
g. Kitaplarda verilen örnekler hayatla ilişkili değildir.
h. Kitaplarda ideal insan ve topluma ilişkin örnekler verilmektedir.

Öğrenciler dersin gerekli bir ders olduğunu düşünmektedir. Ancak dersin işlenişi, yaşamla ilişkilendirmesi ve derste uygulanan sınavların bilgi ve beceriyi ölçmemesi yönünde sorunlar bildirmişlerdir.

3. *Öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda ulaşılan sonuçlar*;

a. Kazanımlar uygundur.
b. Kazanımlar amaca hizmet etmektedir.
c. Etkinlikler öğrenci merkezlidir.
d. Ders süresi yetersizdir.
e. Tüm etkinlikler kazanımların gerçekleşmesine hizmet edememektedir.
f. Kazanımların gerçekleşmesi için daha çok etkinlik yapılmalıdır.
g. Etkinlikler öğretmenlere rehberlik etmektedir.
h. Ölçme ve değerlendirme için yeterince örnek bulunmamaktadır.
i. Bazı kazanımların ölçülmesinde zorluk yaşanmaktadır.

Öğretmenler kazanımların uygun olduğunu düşünmektedir. Ancak süre, etkinliklerin kazanımların gerçekleşmesine hizmet etmesi, programın ölçme ve değerlendirmede kendilerine rehberlik etmesi yönünde sorunlar bildirmişlerdir.

4. *Uzmanların inceleme ve değerlendirmeleri sonucunda ulaşılan sonuçlar*;

a. Programda demokrasi kültürü ile hak ve özgürlükler konularının yer alması olumlu bir özelliktir.

b. Programda demokrasi kültürü ile hak ve özgürlüklerimiz konulardaki kazanım sayısının görev ve sorumluluklarımız konusundaki kazanımlardan az olması uygun bulunmamıştır.
c. Kazanımlar, tek yüklemli ve tek yargı içerek biçimde yazılmamış, basitten karmaşığa biçiminde sıralanmamış, açık ve anlaşılır ifade edilmemiştir.
d. Programda duyuşsal ağırlıklı kazanımlar bilişsel ağırlıklı kazanımlardan fazladır.
e. Programda sekizi diğer ders programlarında da bulunan on yedi beceri bulunmaktadır.
f. Programda beceri olarak belirtilen bazı ifadelerin beceri olup olmadığı tartışmalıdır. Örneğin, "sosyal ve kültürel katılım".
g. Programda becerilerin öğretiminde izlenecek yol/yollar açıklanmamıştır.
h. Programda, "düşündüklerini çekinmeden söyleme, söylediklerine değer verme, etkin dinleme, işbirliği içinde çalışma, sosyal gruplara katılma, sorgulama, bağımsız düşünme, bireysel ve toplumsal sorululuk, başkalarına ve farklılıklara saygı ve tartışma gibi becerilere" yer verilmemiştir.
i. Programda bilinçli, haklara ve özgürlüklere saygılı vatandaş yetiştirmede kritik öneme sahip olan bazı konular eksik kalmıştır.
j. Programda bazı kazanımlar için önerilen etkinlikler, kazanımların gerçekleşmesine hizmet etmemektedir.
k. Programda sıralanan değerler içinde, "düşüncelerini özgürce söyleme, karara katılım, hak, adalet ve dürüstlük gibi" değerler yer almamıştır.
l. Programda, insan haklarına önem veren, demokrasinin getirdiği değerleri içselleştirmiş toplumlarda bulunmaması gereken toplumsal sorunlar yer almıştır. Bu, ülkenin demokrasi ve insan haklarında içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır.
m. Programda temel alınan öğrenme–öğretme ilkeleriyle diğer ders programlarında olduğu gibi öğrenci merkezli, etkinlik temelli bir öğrenme–öğretme ortamı hedeflenmektedir.
n. Programda en çok "Drama ve Tartışma", daha sonra "Grup Çalışması ve Afiş" daha sonra "Resim ve Araştırma" yöntemi önerilmiştir.
o. Alanyazında yer alan, öğrenciyi aktif kılan öğretim yöntem ve tekniklerinden "görüş geliştirme, konuşma halkası, istasyon ve altı şapkalı düşünme" vb. tekniklere hiç yer verilmemiştir.
p. Programda önerilen öğretim yöntem ve tekniklerle ilgili açıklamalarda yetersizlik ve hatalar bulunmaktadır.
q. Programda, ölçme ve değerlendirme alanında bilinen tüm yöntem/teknik/yaklaşımlar önerilmektedir.
r. Programda ölçme ve değerlendirmeyle ilgili öğretmene rehberlik edecek yeterli açıklama ve örnek bulunmamaktadır.
s. Programın öğretmene yüklediği rol ve sorumluluklardan öğretmenin, alanında yetkinliği olan bir profesyonel olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Resmi program birçok eksiklik içermesine karşın bazı olumlu özellikler de taşımaktadır. Ancak programın çıktısı orta düzeyde başarı sağlamış öğrencilerdir. Öğrenci ve öğretmenlerin programa ilişkin değerlendirmeleri genellikle olumsuz yöndedir.

Tartışma

Araştırmanın sonuçları göstermiştir ki, 7. sınıfta vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini görmemiş öğrencilerle 8. sınıfta dersi görmüş öğrenciler arasındaki başarı farklılığı neredeyse yok denecek kadar azdır. Hatta farklı okullarda 7. ve 8. sınıf öğrencileri arasında yapılan karşılaştırmalarda, bir okulda 7. sınıf öğrencilerinin 8. sınıf öğrencilerinden daha başarılı olduğu belirlenmiştir.Araştırma sonuçları Güven'in (2010), İnan'ın (2005), Çalık'ın (2002) araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Öğrencilerin algısına göre ders gerekli bir ders olmakla birlikte sıkıcı, yaşamla olan bağlantısı düşük, bilgi ve beceriyi ölçemeyen sınavların yapıldığı bir derstir. Öğretmen görüşleri, programdaki kazanımların uygun olduğunu göstermiştir. Ancak süre, etkinliklerin kazanımların gerçekleşmesine hizmet etmesi, programın ölçme ve değerlendirmede kendilerine rehberlik etmesi konularında sorunlar bulunmaktadır. Araştırma sonuçları Uyangör'ün (2007), Başaran'ın (2007), İnan'ın (2005), Karaman–Kepenekçi'nin (2005) araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Uzman değerlendirmeleri programda, becerilerin nasıl öğretileceği hakkında eksikler, kazanımların ifade edilişi, öğretim yöntem ve teknikleri hakkında hatalar, ölçme ve değerlendirmede yetersiz açıklama ve az sayıda örnek bulunmasına gibi sorunların olduğunu göstermektedir. Buna karşın programın demokrasi kültürüne yer vermesi gibi olumlu yönleri de bulunmaktadır.

Bulguların bu yönde gerçekleşmesi; dersin işlenmemiş olabileceğini, öğrenme–öğretme süreçlerinde sorunlar yaşanmış olabileceğini, derse gereken değerin verilmemiş olabileceğini, dersi okutan öğretmenlerin ders için uygun olmadığını düşündürmektedir. Özetle, ders gerekli bir derstir. Alanyazındaki bilgiler, uzmanlar, öğretmenler ve öğrenciler dersi gerekli görmektedir. Ancakprogramda hedeflenen amaçlara/kazanımlara ulaşılamamaktadır. Bu durumda sorunun nerede, hangi aşamalarda yaşandığının detaylı bir analizinin yapılması gerekmektedir.

Araştırmanın bulgularını toplumun genel yapısıyla da ilişkilendirerek yorumlamak gerekmektedir. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin, demokrasi ve insan hakları kültürünün oluşmasına katkı sağlayacağı şüphesizdir. Ancak bu sorumluluğu tamamen derse yüklememek gerekmektedir. Toplumun demokraside aldığı yol, çocuğun ailede, toplumda, okulda gördüğü örnekler büyük önem taşımaktadır. Toplumda yaşadığımız sorunlar, olumsuz örnekler, demokratik olmayan tavırlar bireylerde demokrasi kültürünün oluşmasını ve bu ders kapsamında kazandırılmaya çalışılan duyuşsal özelliklerin oluşmasını olumsuz yönde etkileyecektir.

Öneriler

1. 8. sınıf öğrencileri vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini bir yıl süreyle okudukları halde bazı okullarda "*neden 7. sınıf ile 8. sınıf VDEBT puanları arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık bulunmadığının*", araştırılması önerilir.
2. Sosyo–ekonomik düzeyin düşük olduğu bölgelerde İVDEP'nin kazanımlarının 8. sınıf öğrencilerdeki gerçekleşme düzeyinin neden daha yüksek olduğu araştırılmalıdır. Bu durumun sınav odaklı olmayla ilişkisinin olup olmadığının araştırılması önerilir.
3. Araştırma kapsamında çeşitli program değerlendirme modellerinden yalnızca ikisine göre değerlendirme yapılabilmiştir. Kullanılan değerlendirme modelleriyle sürecin gözlemlenmesi mümkün olmamıştır. Öğretmen ve öğrencilerle yapılan görüşmeler süreçte yaşanılan sorunların belirlenmesi için yeterli olmamıştır. Bu nedenle öğretmen ve öğrenciler tarafından belirtilen sorunların nedenlerinin araştırılması, öğretim süreçlerinde yaşanan sorunlarla ilgili ayrıntılı inceleme yapılması önerilir.
4. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin nasıl işlendiğinin, işlenip işlenmediğinin, öğretmenlerin bu dersi okutmaya yetkin olup olmadığının, sürecin yeterliliğinin araştırılması önerilir.
5. Uzmanların inceleme ve değerlendirmelerinden İVDEP'nin, eksiklik ve hatalarının giderilmesi, programın uygulayıcılara gerekli rehberliği etmesi durumunda yeterli olabileceği anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda program geliştirme sürecinin tekrar işletilmesi ve programın eksik ve hatalı yönlerinin giderilmesi önerilir.
6. Mevcut programın iyileştirilmesi için;
   - Programın uygulanma sürecinde yaşanan sorunlarla ilgili ayrıntılı araştırmalar yapılması,
   - Amaçların gerçekleştirilebilirliğinin sorgulanması,
   - Duyuşsal alan kazanımlarından bir yıllık bir ders kapsamında gerçekleştirilemeyecek nitelikte olan kazanımların programdan çıkarılması ya da düzenlenmesi,
   - Teknik yönden kazanımların düzenlenmesi,
   - Etkinliklerin, kazanımların gerçekleşmesine hizmet etme durumunun sorgulanması,
   - Etkinliklerde ele alınan konuların, toplumsal sorunların ya da yaşamın sınıf ortamına taşınabilmesi için yaratılan durumların yaşamla ilişkilendirilebilirliğinin ve gerçekçiliğinin sorgulanması,
   - Önerilen öğretim yöntem ve tekniklerin alanyazındaki bilgilerle tutarlılığının sorgulanması,
   - Önerilen ölçme ve değerlendirme yaklaşım, araç ve teknikleriyle ilgili açıklamaların öğretmene rehberlik etme durumunun sorgulanması önerilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Pegema Yayıncılık: Ankara

Başaran, T. (2007). *İlköğretim Okullarında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programının Uygulanışına İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı. Edirne

COE (Council of Europe–Avrupa Konseyi) (2011). *Avrupa Konseyi Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Bildirgesi* (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 11 Mayıs 2010 tarihinde kabul ettiği, CM/Rec (2010) 7 sayılı tavsiye kararı ve açıklayıcı not). Avrupa Konseyi Yayınları (Council of Europe Publishing). Strasbourg

Collins, J. W. and O'Brien, N. P. (2003). *The Greenwood Dictionary of Education*. Greenwood Press. Westport, USA

Crick, B. (2007). Citizenship: The Political and the Democratic. *British Journal of Educational Studies*, 55, 3 (235–248)

Çalık, D. (2002). *İlköğretim Okullarında Demokrasi Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Manisa İli Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Eğitimi Programı

ERG (Eğitim Reformu Girişimi). (2005). *Yeni Öğretim Programlarını İnceleme ve Değerlendirme Raporu*. Web: http://ilkogretim-online.org.tr/vol5say1.html 30.10.2011'de alınmıştır.

Gözütok, F. D. (2007). *Öğretim İlke ve Yöntemleri (İkinci Baskı)*. Ekinoks Kitabevi. Ankara

Gözütok, F. D. (2004). *Öğretmenliğimi Geliştiriyorum (İkinci Baskı)*. Siyasal Kitabevi. Ankara

Gözütok, F. D. (2001). *Program Değerlendirme* (Editör: Gültekin, M. Öğretimde Planlama ve Değerlendirme Kitabında). Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 1317. Eskişehir

Green, S. B. ve Salkind, N. J. (2008). *Using SPSS for Windows and Macintosh* (Analyzing and Understanding Data–Fifth Edition). Pearson Prentice Hall. New Jersey

Gülmez, M. (2001). *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. TODAİE Yayınları, No: 303. Ankara

Güven, S. (2010). *İlköğretim Birinci Kademede Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Bir Durum Çalışması.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı. Ankara

İnan, K. (2005). *İlköğretim 7. Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Öğretim Programında İfadesini Bulan Temel Hak ve Özgürlüklerin Kazanılma Düzeyi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı. Ankara

Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım: Ankara

Karakütük, K. (2001). *Demokratik ve Laik Eğitim*. Anı Yayıncılık. Ankara

Karaman–Kepenekçi, Y. (2008). *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık*. Ekinoks Yayınevi. Ankara

Karaman–Kepenekçi, Y. (2005). *A Study of Effectiveness of Human Rights Education in Turkey*. Journal of Peace Education, 2–1, p: 53–68

Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (25. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara

Lister, I. (1982). Issues in Teaching and Learning About Human Rights. *General Education*, 36, 8–13.

Mclaughlin, T. H. (2000). Citizenship Education in England: The Crick Report and Beyond. *Journal of Philosophy of Education*, 34, 4 (541–570)

MEB–TTKB (Millî Eğitim Bakanlığı–Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı) (2011) İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi (8. Sınıf) Öğretim Programı. Web: http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx?tur=ilkogretim&lisetur=&ders=&sira=&sinif=&sayfa=3, 15 Eylül 2011'de alınmıştır.

Naval, C., Print, M. and Veldhuis, R. (2002). Education for Democratic Citizenship in the New Europe: Context and Reform.*European Journal of Education*, 37, 2 (107–128)

Oğuzkan, F. (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tanırlı, H. (2007). *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi İle İlgili Konuların İlköğretim Kurumlarında Okutulmakta Olan Ders Kitapları İçerisindeki Yerinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Turgut, M. F. (1983). *Program Değerlendirme*. Cumhuriyet Döneminde Eğitim. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Atatürk Kitapları. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, No: 91. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul

Uyangör, N. (2007). *İlköğretim 7. Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programının Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı. Ankara

Yeşil, R. (2002). *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara

Ek 1

Doğru Otobüsü Bul!

Berrin, arkadaşını ziyaret etmeyi planladığından Çankaya yönüne giden otobüs durağına geldi. Durağa görme engelli bir kişinin geldiğini gördü. Görme engelli, bu duraktan hangi yöne otobüs kalktığını öğrenmek için etrafta insan olup olmadığını anlamaya çalışıyordu. Eğer insan var ise soracaktı. Peki ya durakta kimse olmazsa, o zaman ne yapacaktı? Bu bir haksızlıktı. Ya kendisi bir görme engelli olsaydı. Yönünü bulamasa ve kimseden yardım alamasaydı. Yaşam ne zordu engelliler için! Onlara yaşamı kolaylaştıracak çok az şey yapıldığını düşündü.

Belediye, duraklara görme engellilerin alfabeleri ile otobüslerin bu duraktan hangi yöne gittiğini yazabilirdi ya da sesli bir tabela yapabilirdi. Bu, belediyenin bir göreviydi, belli ki belediye bu görevi yerine getirmemişti. Ne yapabileceğini düşündü. Ertesi gün belediyenin otobüs duraklarına bakan yetkili birimiyle görüşmeye karar verdi. Belediyenin bu iş için yeterli parası yoksa bir projeyle bu sorunun giderilebileceğini geçirdi içinden. Yapılacak proje için mali kaynak bulunabilirdi. Zaten toplumumuzda yardımsever çok insan vardı. Birileri destek vermek isteyebilirdi. İyi ki belli değerleri olan bir toplumuz diye düşündü.

1. Öykünün konusu nedir?

.....
.....
.....
.....

2. Berrin gibi siz de kendinizi engelli, yaşlı vb. bir bireyin yerine koyup onun yaşadığı zorlukları düşündünüz mü? Cevabınız "evet" ise kendinizi kimin yerine koyduğunuzu ve neler hissettiğinizi yazınız.

.....
.....
.....
.....

3. Çevrenizdeki engelli, yaşlı vb. kişilerin yaşam kalitesini artırmak için neler yapabilirsiniz?

.....
.....
.....
.....

4. Öyküde toplumumuzun bir değeri olan yardımseverlikten bahsedilmiştir. Bunun gibi başka değerlerimiz olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız "evet" ise bu değerleri korumak ve geliştirmek için neler yapılabilir?

.....
.....
.....
.....

5. Öyküde belediyenin engelliler için yerine getirmesi gereken bir görevden bahsedilmiştir. Bunun gibi, devletin vatandaşlarına karşı başka hangi görev ve sorumlulukları bulunmaktadır? Yazınız.

.....
.....
.....
.....

Öykü 8 (Doğru Otobüsü Bul!) Soru Tablosu

Tema	Duyuşsal Alan / Bilişsel Alan	Bilgi	Kavrama	Uygulama	Analiz	Sentez	Değerlendirme
IV. Görev ve Sorumluluklarımız	Alma - Farkındalık - Almaya İsteklilik - Kontrollü ya da Seçici Dikkatlilik		Kazanım 5 - Soru 5				
	Tepkide Bulunma - Uysal Davranma - Karşılık Verme İsteği Gösterme - Karşılık Vermekten Tatmin Olma						
	Değer Verme - Bir Değeri Kabullenmişlik - Bir Değere Düşkünlük - Adanmışlık						
	Örgütleme - Değerleriyle Uyumlulaştırma - Değer Sistemine Katma		Kazanım 9.A - Soru 2				
	Kişilik Haline Getirme - Davranış Ölçütü Haline Getirme - Karakterleme		Kazanım 7 - Soru 4, Kazanım 9.B - Soru 3				

5. Devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluklarına örnekler verir.
7. Toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan değerleri koruma ve geliştirme konusunda sorumluluk üstlenir.
9.A. Engelli, yaşlı vb. bireylerle empati yapar.
9.B. Engelli, yaşlı vb. bireylerin rahat bir yaşam sürdürebilmeleri için sorumluluk üstlenir.

Ek 2

Puanlama Anahtarı
(Doğru Otobüsü Bul!)

Soru No	Kabul Edilir Cevap
1	Verilen yanıt aşağıdakilerden en az birini içeriyorsa öyküye ilişkin diğer sorular değerlendirmeye alınır. Berrin'in engellilerinin yaşam koşullarını anlamaya çalışması, Berrin'in engelliler için neler yapılacağını düşünmesi, Berrin'in engellilerin sorunlarının çözülmesi için sorumluluk üstlenmesi Görme engellilerin otobüs sorunu, Engellilerin hakları

Soru No	Yetersiz (0 Puan)	Kabul Edilebilir (1 Puan)	Mükemmel (2 Puan)
2	Yanıt "hayır" olarak belirtilmiştir.	Yanıt "evet" olarak belirtilmiştir.	Yanıt "evet" olarak belirtilmiştir. Kendisini engelli bireyin yerine koyduğunda neler hissettiğini açıklamıştır.
3	Yanıtta "çevresinde engelli, yaşlı vb. kişilerin" yaşam kalitesini arttırabilmek için önerilerde bulunulmamıştır.	Yanıtta "çevresinde engelli, yaşlı vb. kişilerin" yaşam kalitesini arttırabilmek için çeşitli önerilerde bulunulmuştur ancak öneriler gerçekçi değildir. Önerilerini başkalarının gerçekleştirmesi için sıralamış, kendi sorumluluğunu belirtmemiştir.	Yanıtta "çevresinde engelli, yaşlı vb. kişilerin" yaşam kalitesini arttırabilmek için gerçekçi önerilerde bulunulmuştur. Bu önerileri diğer insanlardan destek alarak kendisi gerçekleştirecek şekilde önermiştir.
4	Yanıt "hayır" olarak belirtilmiştir.	Yanıt "evet" olarak belirtilmiştir. Bu değerleri korumak ve geliştirmek için önerilerde bulunulmuştur ancak öneriler anlaşılır değildir.	Yanıt "evet" olarak belirtilmiştir. Bu değerlerden bazıları sıralanmıştır. Bu değerleri korumak ve geliştirmek için gerçekçi önerilerde bulunulmuştur.
5	Yanıt "hayır" olarak belirtilmiştir.	Yanıt "evet" olarak belirtilmiştir. Ancak devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluklarına örnekler verilmemiştir.	Yanıt "evet" olarak belirtilmiştir. Devletin vatandaşlarına karşı eğitim, sağlık, güvenlik, adalet gibi hizmetler sunmak, iş güvenliği sağlamak, kişinin bedensel ve ruhsal varlığının gelişmesine ortam hazırlamak, hak ve özgürlükleri korumak, insan haklarına saygılı olmak gibi sorumlulukları bulunduğu belirtilmiştir.

Ek 3

İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Programı'nın Değerlendirilmesi Görüşme Formu (Öğretmen)

1. Programın kazanımlarını "vatandaşlık ve demokrasi eğitimi"ne hizmet edip etmemesi bakımından değerlendirir misiniz?

2. Programda önerilen etkinlikleri değerlendirir misiniz?

3. Programda önerilen etkinlikler aracılığı ile kazanımların gerçekleşip gerçekleşemeyeceği hakkında neler düşünüyorsunuz?

4. Kazanımların nasıl öğretileceğiyle ilgili programda verilen bilgilerin yeterliliği hakkında neler düşünüyorsunuz?

5. Programdaki kazanımların ölçülebilirliği ve nasıl ölçüleceğiyle ilgili bilgiler hakkında neler düşünüyorsunuz?

Görüşme Formu (Öğrenci)

1. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi nasıl bir derstir? (eğlenceli, sıkıcı, ilgi çekici, gerekli …)

2. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde yapılan etkinlikler hakkında neler düşünüyorsunuz?

3. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde öğrendiklerinizi yaşamınızda kullanabilir misiniz?

4. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde gördüğünüz örneklerle hayatınızdaki örnekleri ilişkilendirebiliyor musunuz?

5. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin nasıl işlenmesini isterdiniz?

6. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin sonunda yapılan sınavları nasıl değerlendirirsiniz?

Ek 4

İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Programı'nın Değerlendirilmesi İçin Uzman Değerlendirme Formu

Sayın katılımcı,

Aşağıda, "İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Programı'nın (2010) Değerlendirilmesi" için belirli başlıklar verilmiştir. Sizden beklenen, programı bu başlıklar doğrultusunda analiz ederek değerlendirmeniz ve değerlendirmelerinizi raporlaştırmanızdır.

Katkılarınız için çok teşekkür ederim.

1. Amaçlar/Hedef ve Hedef Davranışlar / Kazanımlar: İfadesi ve Teknik Özellikleri
2. Hedeflenen Beceriler ve Becerilerin Öğretiminde Önerilenler
3. Temalara Göre Konuların Dağılımı
4. İçeriğin Düzenlenmesi
5. İçerikte Yer Verilen Duyuşsal Özellikler
6. İçerikte Ele Alınan Toplumsal Sorun Olarak Nitelendirilebilecek Konular
7. Programda Temel Alınan Öğrenme-Öğretme İlkeleri
8. Programda Önerilen Öğretim Yöntemleri ve Kullanılma Sıklığı
9. Önerilen Yöntem ve Tekniklerin Doğruluğu
10. Önerilen Öğretim Materyalleri
11. Önerilen Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı, Araçları, Yöntemleri
12. Programın Öğretmene Yüklediği Rol ve Sorumluluklar
13. Programın Öğrencilere Yüklediği Rol ve Sorumluluklar